Vijf meter onder N.A.P.

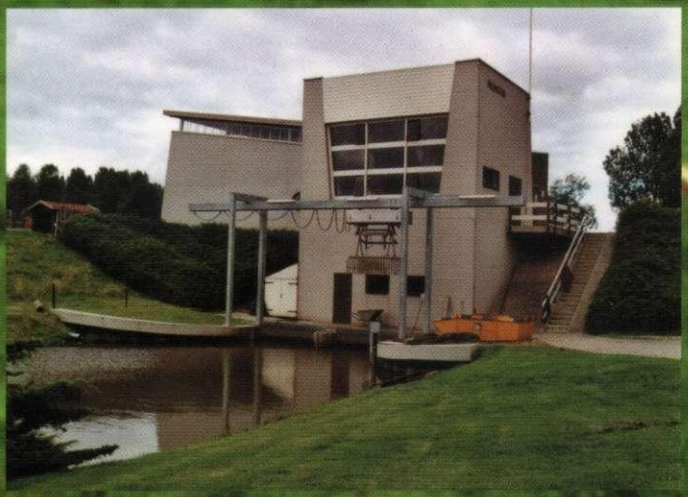

Water in Zoetermeer

Vijf meter onder N.A.P.

Redactie
Ronald Grootveld

Realisatie
Botine Koopmans

Vormgeving
Bouke Tuinstra

Druk
Ridderprint Offsetdrukkerij BV, Ridderkerk

Uitgave
Gemeente Zoetermeer
Historisch Genootschap Oud Soetermeer

© 2000, 2005 Gemeente Zoetermeer /
Historisch Genootschap Oud Soetermeer
Alles uit deze uitgave mag worden gekopieerd en/of openbaar gemaakt, mits met voorafgaande toestemming van de uitgevers en met bronvermelding.

Vijf meter onder N.A.P. : water in Zoetermeer/ Ton Vermeulen. - Ill. - Zoetermeer : Gemeente Zoetermeer / Historisch Genootschap Oud Soetermeer, 2005[2]. - Met lit.opg.

Omslag
De molens van de Driemanspolder in Wilsveen (collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)
Gemaal Palenstein aan de Slootweg (Foto: Aat Hoogland)
Eén van de afgeknotte molens van de Zoetermeerse Meerpolder (Foto: Aat Hoogland)
Achterzijde: Zomerschouw 1783 (Gemeentearchief Zoetermeer)

Vijf meter onder N.A.P.

Water in Zoetermeer

Ton Vermeulen

Zoetermeer
2000, 2005[2]

Damhouder
Polder
Groote
Drooggemaakte
Meer
Polder
Wilsveen
Buitenwegs
Polder
Driemans
Roele
Veen
Soeter
Polder
Hooge Veen
Zwarte
Gat
Achter Katwijk
Middel
Noord
Weg
Watermolen
Kleine
Groote
Polder
Meerbrug
Noorderbos
Kruisstraat
Meerzigt
Roode Leeuw
Overmeer
Middel
Rijpland
Hooge Veen
Achter Katwijk

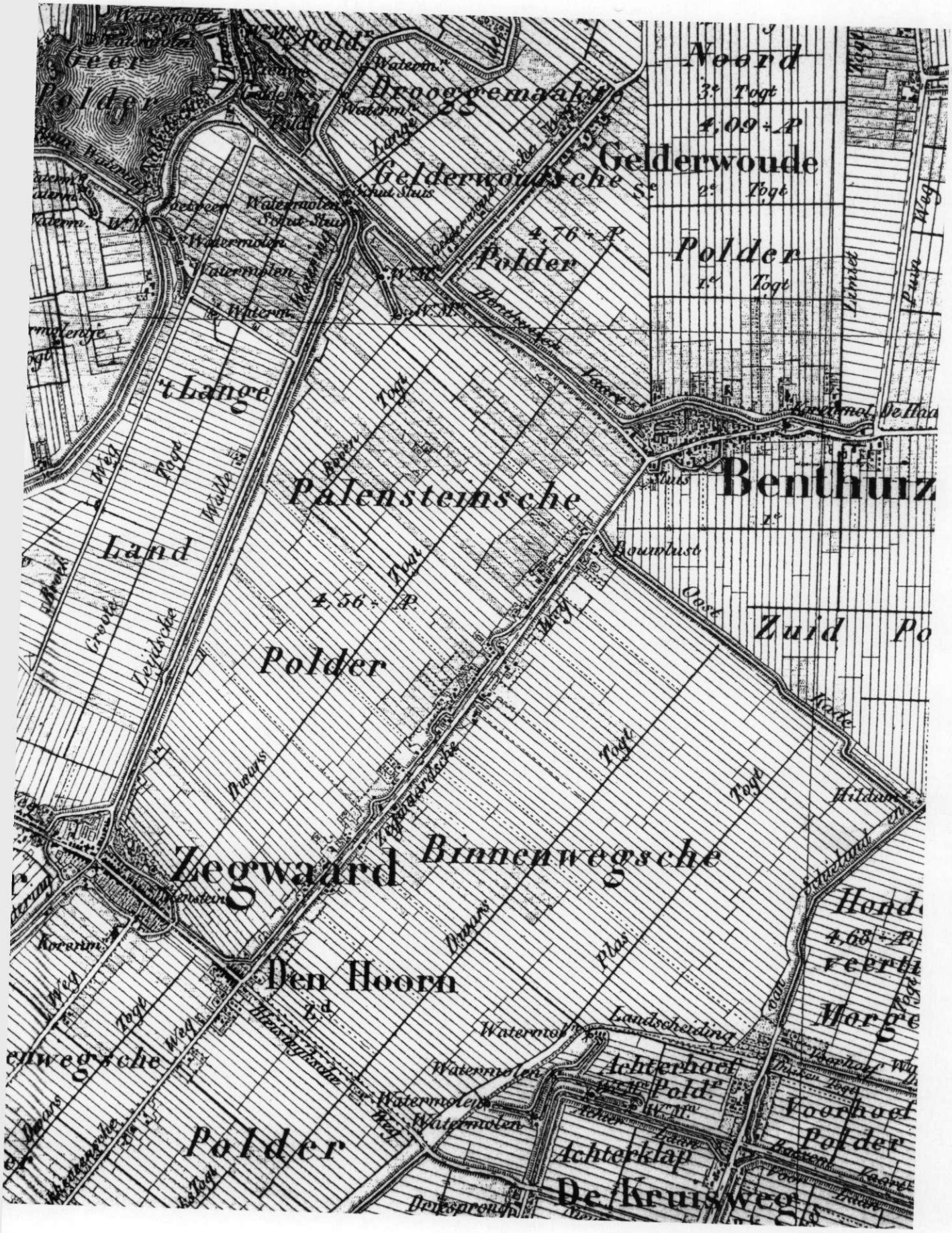
Geer
Polder
Drooggemaakte
Gelderwoude
Noord
3e Togt
4,09 ÷ P
Polder
1e Togt
Gelderwoudsche
Polder
4,76 ÷ P
't Lange
Palensteinsche
Land
4,56 ÷ P
Polder
Benthuizen
Zuid
Zegwaard
Binnenwegsche
Den Hoorn
7d
Polder
Achterhoek
Achterklap
De Kruisweg
Voorhoek
Polder
Landscheiding
Watermolen
Sluis
Boomsluis
Oost
Zuid
Hilduin
Hond
4,68 ÷ P
Morge
Zegwaardsche
Zeidsche
Groote
Weg
Tocht
Toge
Dijks
Pluis
Dijks
Weg
Toge
Weg
Toge
Weg
Toge

pagina 4-5: Zoetermeer en Zegwaart op het water herwonnen. Topografische kaart uit 1850.

Inhoudsopgave

Inleiding 9

1. Leven in veen 11

2. Dammen en dijken 13

3. Turf baggeren 23

4. Droge voeten 29

5. Ander water 41

Verantwoording 49
Verklarende woordenlijst 53

Inleiding

Zoetermeer is in de laatste 35 jaar uitgegroeid van een groot dorp tot een stad van 110.000 inwoners. Ondanks al dat bouwen zijn veel landschappelijke kenmerken uit het verleden nog te herkennen. Voor een belangrijk deel komt dat omdat deze elementen niet zonder gevaar konden worden weggehaald. Zo zou het dempen van de Buurvaart rondom het Dorp inklinking van het veen tot gevolg hebben en zouden niet-onderheide panden verzakken en anders wel de houten heipalen verrotten. Zonder de Zegwaartseweg zou er geen waterscheiding meer bestaan tussen de hoogheemraadschappen Rijnland en Schieland, wier waterpeilen van elkaar verschillen. En bij afwezigheid van sloten, vijvers en gemalen zouden de op ongeveer vijf meter onder N.A.P. liggende polders onder water komen te staan.

Dit boekwerk, dat wordt uitgegeven in het kader van de Open Monumentendag 2000 met als thema "water", laat zien dat de Zoetermeerders eeuwenlang gevochten hebben tegen een overvloed aan water maar tegelijkertijd dat water ook nodig hadden en hebben voor hun bestaan.
In het kader van de Waterweek en vanwege voortdurende vraag is juni 2005 een geheel nageziene tweede druk uitgebracht.

Maagdelijke polders rondom het oude Dorp, vóór de grote uitbreiding (foto: KLM Aerocarto)

De Delftsewallenwetering liep tot 1988 ook ten zuiden van de Rijksweg nog door (foto: Kees van den Burg)

1. Leven in veen

Rond het jaar 1000 woonden de mensen in het graafschap Holland benoorden de Merwede — nu Nieuwe Maas — vooral op de hoger gelegen gronden langs de kust en de rivieren. Het binnenland had de benaming 'Wilde Venen'. Het drassige gebied gaf het beeld van meren, riviertjes richting Oude Rijn, Hollandse IJssel en Merwede, moerassen en kreupelhoutachtige bossen van elzen, wilgen en berken. De metersdikke ondergrond bestond uit veenmosveen, ofwel plantenresten, dat water goed vasthield. Het water sloot de ondergrond af van de zuurstofrijke lucht en hield daarmee oxidatie en rotting goeddeels tegen. Het gebied strekte zich uit van de kust tot Utrecht, maar het meest waardevolle gebied voor de latere turfwinning lag ten westen van de Gouwe met het latere tweelingdorp Zoetermeer en Zegwaart in het centrum.

De eerste ontginningen

Na ongeveer het jaar 1000 werd de bevolkingsdruk te groot: het groeiende tal inwoners vond niet voldoende ruimte meer langs de kust en de rivieren om te wonen en de grond te bewerken voor de voedselvoorziening. Met toestemming van de graaf van Holland — die graag inkomsten zag komen uit dat onnutte land — trok men vanaf de randen de Wilde Venen in. Pijnacker, Hazerswoude, Zoeterwoude (bos aan de Zwiete) en Zoetermeer (Zwieterachterland, meer aan de Zwiete) behoorden bij de eerste ontginningen. Later trok men op zoek naar nieuwe akkergronden het achterland in en ontstonden nieuwe nederzettingen. Zegwaart is daar een voorbeeld van, aan de oostzijde van de Delftse- en Leidsewallen.

Om het land te kunnen gebruiken, moest het drassige gebied worden ontwaterd. Sloten werden gegraven die het water afvoerden naar een natuurlijk stroompje, zoals de Zwiete dat liep van het Zoetermeerse Meer (nu Meerpolder) tot de Oude Rijn. Om instromend water van het achterliggende veenmassief tegen te gaan, werd een dijk of kade als waterkering aangelegd, ook wel wende of zijdwinde genoemd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze kaden de grenzen werden van dorpen. De Delftse- en Leidsewallen vormden eeuwenlang de scheiding tussen Zoetermeer en het oostelijker gelegen Zegwaart.

De boeren hadden in de begintijd van de ontginningen een akkerbouwbedrijf met wat vee. Daarnaast droogden ze uitgegraven stukken van hun grond en gebruikten deze turf als brandstof. De landbouwgrond werd verbeterd door onderliggende klei op te halen. De Archeologische Werkgroep Zoetermeer heeft enkele van de hierdoor ontstane zeven meter diepe daliegaten uit de 10de eeuw gevonden in de huidige wijken Buytenwegh en De Leyens, ofwel rondom het toenmalige Zoetermeerse Meer. Dit betekent dat Zoetermeer langs dat natuurlijke meer al voor het jaar 1000 een begin van ontginning en bewoning kende.

Daling van het maaiveld

Het ontgonnen land lag al snel lager dan de Wilde Venen omdat de grond inklonk: water werd onttrokken en de uit plantenresten bestaande grond werd blootgesteld aan oxidatie.
Het maaiveld daalde dus constant en al voor 1200 werd akkerbouw een steeds groter probleem. Men kon niet voldoende diep ontwateren via de natuurlijke stroompjes. Op een gegeven moment kwamen deze zelfs hoger te liggen dan het inklinkende veenlandschap. Natuurlijke afwatering werd onmogelijk en de

boeren moesten letterlijk hozen. Van molenbemaling was toen nog lang geen sprake. Eerst werd nieuw akkerland nog gevonden in de Wilde Venen, zoals Zegwaart, maar dat hield eind 13de eeuw op. Graan moest worden geïmporteerd en voor de boeren kwam werkgelegenheid in marktplaatsen die uitgroeiden tot kleine steden, zoals Dordrecht, Rotterdam, Schiedam, Delft, Gouda en Leiden. Handelsverbindingen over water werden verbeterd; zo werd de veenstroom de Gouwe gekanaliseerd en doorgetrokken naar de Oude Rijn.

Besturen

De dorpssamenleving werd toen vaak aangeduid als gemeenschap van parochianen, behorend bij een kerk. Ook buiten-kerkelijke zaken werden door deze gemeenschappen, ook wel buren genoemd, afgehandeld. De graaf bezat oorspronkelijk alle rechten maar had deze vaak aan leenmannen in leen gegeven of verkocht. Deze laatste heren, ambachtsheren, benoemden alle functionarissen in een dorp of ambacht die bijvoorbeeld de lage rechtspraak deden; een vertegenwoordiger van de graaf, de baljuw, had de hoge rechtspraak over meerdere ambachten en besliste daarin over leven en dood.
De belangrijkste functionarissen in een dorp, vaak aangeduid als schout, ambachtsbewaarders en schepenen, waren met de kroosheemraden belast met het inspecteren en onderhoud van de waterstaatkundige werken als sloten en dijken.

De waterhuishouding werd een steeds groter probleem, lokaal kon men dat niet meer oplossen. In de loop van de 13de eeuw ontstonden daardoor de hoogheemraadschappen Rijnland, Delfland en Schieland. Het eerste gebied lag iets hoger dan de andere en waterde uit op de Oude Rijn — die bij zee echter verzandde — en op het IJ. De andere hoogheemraadschappen waterden via het zuiden af.
Om geen last te hebben van elkaars water èn om zeewater uit het noorden of zuiden bij stormvloeden te kunnen keren, werden de hierboven al genoemde lokale waterkeringen of zijdwinden gebruikt bij het tot stand brengen van de regionale waterkeringen tussen Rijnland, Delfland en Schieland. In 1282 werd hiervoor al de naam Landscheiding genoemd. In 1336 bepaalde de graaf dat deze 24 roeden breed moest zijn, zo'n 84 meter.

2. Dammen en dijken

Hoogheemraadschappen

In de dorpen waren schout en schepenen tevens belast met het toezicht op de staat van lokale dijken, wegen en wateren. Duidelijk werd echter dat de zorg te versnipperd was en in de 13de eeuw ontstonden algemene besturen, dijkgraven met hoogheemraden, die in het gebied rondom Zoetermeer en Zegwaart de hoogheemraadschappen Rijnland, Schieland en Delfland vormden.

Enerzijds controleerden zij de dorpen en polders, aan wie de lokale waterstaatswerken werden gedelegeerd. Anderzijds maakten dijkgraaf en hoogheemraden regels en inden zij belastingen.
Rond 1450 verordonneerde Rijnland op verzoek van Zegwaart dat langs de Schinkelweg opschietend houtgewas over een lengte van honderd meter weggehaald moest worden omdat de weg hierdoor van zon verstoken was en daardoor erg nat bleef. Een aantal

Vóór de bouw van het Stadscentrum (linksboven) was de Leidsewallenwetering aan beide zijden omgeven door weilanden (foto: Willem Hoogkamer)

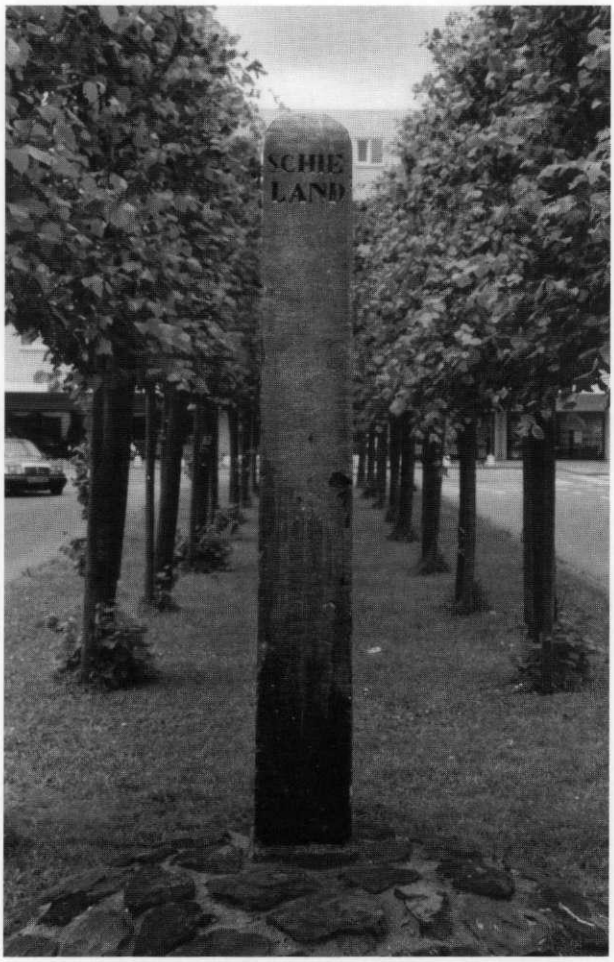

Grenspaal van de hoogheemraadschappen Rijnland, Delfland en Schieland, in 1999 geplaatst aan de Reginagang (foto: Aat Hoogland)

boeren mocht bruggen leggen over een vaart om hun land te kunnen bereiken. En te paard zou de Landscheiding gecontroleerd worden omdat berichten binnenkwamen dat tegen de regels in binnen tien roeden afstand van deze dijk land werd weggegraven voor turf.
De landscheidingen waren aangelegd als waterkeringen omdat het waterniveau in de hoogheemraadschappen verschilde. De echte bescherming tegen buitenwater werd geleverd door de zee- en rivierdijken. In 1624 en 1637 brak de Lekdijk en kwam het water tot de Oostkade te staan. In 1574 werden de dijken moedwillig doorgestoken om de Geuzen varend tot de grenzen van Leiden te brengen. Bij Zoetermeer werd daarvoor ook de landscheiding doorstoken. De Geuzenschepen moesten echter bij de zwaar door de Spanjaarden verdedigde Voorweg omkeren en via de Zegwaartseweg hun offensief voortzetten.
Nog jaren daarna waren de hoogheemraadschappen bezig om het binnengekomen water kwijt te raken, naast het gewone regenwater. Rijnland kon dat lange tijd alleen via Spaarndam, Schieland werkte haar overvloed aan water weg via de Rotte op de Nieuwe Maas en Delfland loosde hierop via sluizen in de Maasdijk.
Zoetermeer lag en ligt op het kruispunt van de drie genoemde hoogheemraadschappen, ook al is die grens nog wel eens verschoven. Vanaf 1857 tot 1980 lag deze op de Reguliersdam vlak bij de Watertoren. De grenspaal die het drielandenpunt markeerde is bewaard gebleven en siert sinds 1999 de Reginagang.

Landscheiding

De Landscheiding tussen Rijnland en Delfland liep vanaf de kust over de dam in de Vliet onder Leidschendam bij Wilsveen de Wilde Venen in onder de naam Hoevenzijdwinde (Hoeven= boven/oven/oben). Het bij Zoetermeer behorende Roeleveen werd doorsneden maar bleef, hoewel aan de zuidzijde van de Landscheiding, bij Rijnland horen. Vervolgens stuitte de waterkering op de al bestaande Delftsewallen waar de Reguliersdam ontstond. Even verderop reikte zij tot de zuidelijke punt van de Rokkeveenseweg in Zegwaart waar een verbinding werd gemaakt met de Brede Akker, een al bestaande waterkering tussen Rokkeveen en Berkel. Op het eind van deze dijk was de driesprong van de waterkeringen tussen de drie hoogheemraadschappen. De grens tussen Delfland en Schieland ging zuidwaarts, die tussen Schieland en Rijnland volgde de ambachtsgrenzen naar het noorden om bij de Hildam op de Oostkade en de uitloop van de Rotte aan te sluiten.

De 16e-eeuwse Pissenkade bij de Natuursteenlaan in Rokkeveen (foto: Aat Hoogland)

Afwatering naar Rijnland en Schieland

De Landscheiding vormde de zuid- en oostgrens van Zegwaart, vernoemd naar het rietgras in het veen, de zegge. Het ambacht lag geheel in het gebied van Rijnland. Door de ontginning van de venen daalde het maaiveld en werd de afwatering van dit meest zuidelijke gebied van Rijnland via de Zwiete en Oude Rijn richting het IJ steeds moeilijker.
In 1370 kregen de buren van Zegwaart oostelijk van de Zegwaartse- en Rokkeveenseweg toestemming van Albrecht van Beieren, tevens ruwaard of plaatsvervangend graaf van Holland, om voortaan af te wateren op Schieland. Enige tijd later werd bepaald dat dit oostelijk via de Rotte zou zijn.
Het gebied, nu de Binnenwegse Polder, lag ten noorden van de Landscheiding en behoorde tot Rijnland; de uitwatering geschiedde nu echter via Schieland. De Landscheiding verloor hier haar betekenis: de Rokkeveenseweg en de Zegwaartseweg met de Oostkade werden nu in feite de 'Landscheiding' tussen de hoogheemraadschappen. Juridisch echter bevochten Rijnland en Schieland elkaar eeuwen lang om de rechten in de Binnenwegse Polder, totdat in 1851 de feitelijke toestand werd bevestigd: de polder kwam bij Schieland.

De feitelijke landscheiding

Het verbod van Rijnland op 5 oktober 1473, herhaald in 1513 en 1530, om met wagens over 'den hoogen dijck' te rijden had alles te maken met de functie van deze Zegwaartseweg, namelijk die van landscheiding ofwel feitelijke waterkering tussen Rijnland en Schieland.
Deze situatie bestond toen al een honderd jaar, omdat in 1370 de afwatering van het Zegwaartse gebied ten oosten van de betreffende weg (en de Rokkeveenseweg) in plaats van noordelijk door Rijnland, naar het oosten via de Rotte door Schieland was verlegd. Hoewel

Fietspad op de Landscheiding tussen Delfland en Schieland, ten oosten van Lansinghage (foto: Aat Hoogland)

de echte Landscheiding aan de zuid- en oostzijde van het gebied liep, als grens van het ambacht Zegwaart — zoals nu nog steeds het geval is — lag de waterstaatkundige scheiding vooral bij de Zegwaartseweg en de Oostkade. Dit betekende dat de Zegwaartseweg als dijk of waterkering niet doorgraven mocht worden, omdat Schieland anders last zou krijgen van het hogere waterpeil van Rijnland. Tot op de dag van vandaag watert de vaart langs de weg af naar het oosten middels een kunstmatig watervalletje bij de Australiëweg. En de dijk is ondanks alle verveningen en Zoetermeerse bouwactiviteiten nog steeds intact.

Oorsprong van de Zegwaartseweg

De weg tussen het buurtschap Den Hoorn en de Geerweg onder Benthuizen is de basis waar vanaf de eerste ontginning van Zegwaart plaats vond. Het is zeer waarschijnlijk dat de Rokkeveenseweg en Zegwaartseweg in de eerste helft van de 13de eeuw zijn aangelegd, ongeveer evenwijdig aan de Delftse- en Leidsewallen die een waterkering vormden voor de eerdere Zoetermeerse ontginningen westelijk daarvan aan de Broekweg.
Voor de ontginningen vanuit de Zegwaartse- en Rokkeveenseweg kwam in de eerste helft van de 14de eeuw een gesloten zuidelijke en oostelijke waterkering tegen het hoger liggende 'wilde veen' tot stand door het aaneenvoegen van bestaande dijken en kaden tot de Landscheiding tussen Rijnland, Delfland en Schieland.

Ontginning

Doel van de ontginning was de verbouw van koren. Daarnaast werd turf gedolven voor eigen gebruik. In 1386 beloofden de buren van Zegwaart nog aan Albrecht van Beieren,

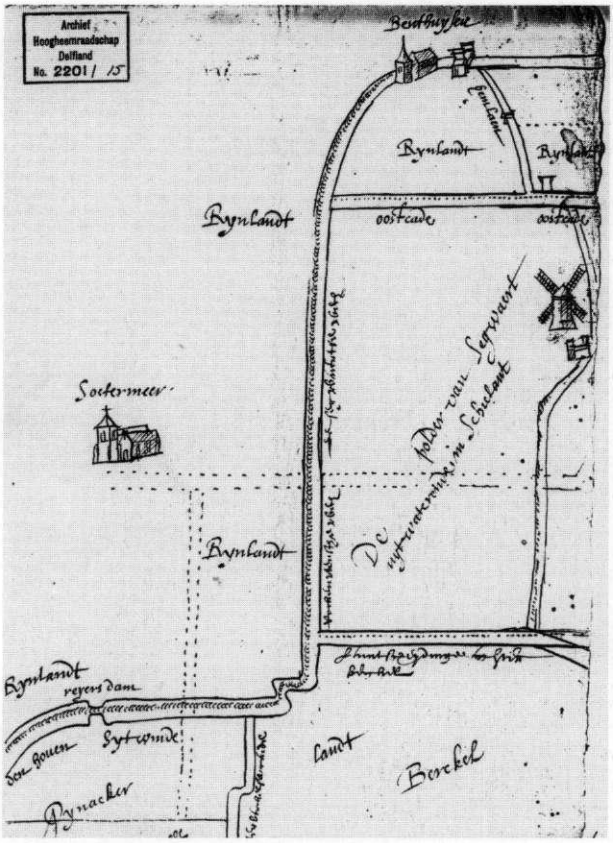

De feitelijke Landscheiding schetsmatig weergegeven op een kaart uit 1619. In het midden de Rokkeveenseweg / Zegwaartseweg (Oud archief Hoogheemraadschap van Delfland 2201/15)

tevens ruwaard van Holland, geen turf te steken. Het feit dat dit genoemd werd, betekent dat het turfsteken een probleem werd in Holland en met name voor de belastingopbrengsten. Maar voor de buren van Zegwaart was het geen halszaak, ze wisten hun brood nog te verdienen met landbouw.
Tien jaar later was de situatie al duidelijk anders. Het hoogheemraadschap Schieland gaf met de ambachtsheer toestemming om te vervenen, zij het op beperkte schaal: niet te dicht bij de wegen en de putten mochten niet breder en dieper zijn dan tien turven, ruim één meter; daarnaast moest voor elk stuk verveend land een stukje wild veen ontgonnen worden. Dat betekent dat het gebied tussen Zegwaartseweg en Landscheiding na meer dan een eeuw nog niet geheel ontgonnen was.
De verdere verveningsgeschiedenis is elders uitgebreid aan de orde geweest. We zullen ons hier beperken tot de gevolgen voor de Zegwaartseweg.

Hoge dijk zonder vaart in het water

De weg fungeerde als hoge dijk en feitelijke landscheiding, waterkering, tussen Rijnland en Schieland. Zij mocht daardoor nimmer doorbroken worden voor bijvoorbeeld een vaart.
Slechts éénmaal is de Zegwaartseweg doorbroken, en wel in 1574 toen zij een obstakel vormde voor de Geuzen die over de onder water gezette landen aan kwamen varen vanuit zuidoostelijke richting. Volgens de verhalen zouden de doorgravingen nog te zien zijn: de huidige bochten in de wetering van de Zegwaartseweg. Echter, Rijnlandse keuren uit 1530 spreken van allerlei wateren maar alleen van 'die Zegwaertsewech', welke weg vier roevoeten (1,20 m) breed moest zijn en met zand bedekt zoals het behoorde.
Ook op oude kaarten is een wetering niet te zien. Wel geven die kaarten de gevolgen weer van het slagturven. Op een in 1635 door landmeter Jan Dou vervaardigde kaart van zo'n één bij tweeënhalve meter blijkt dat van de 907 morgen land in de Binnenwegse Polder 672 morgen geheel verdolven was en onder water lag. De Groene Weg, iets ten oosten van de huidige Dwarstocht, lag vrijwel geheel omsloten door water. Het meest onbeschadigde land lag tegen de Zegwaartseweg aan.
Het slagturven ging door en in 1671 bepaalde Rijnland dat de wegen in Zoetermeer, Zegwaart en Benthuizen hersteld moesten worden omdat zelfs de bermen waren weggebaggerd. Een kaart uit 1758 van landmeter Klaas Vis, gemaakt ten behoeve van het droogmaken van de latere Palensteinse Polder, laat zien dat in het midden van de 18de eeuw op sommige plekken tot op de westzijde van de dijk van de Zegwaartseweg was gebaggerd. Die kaart laat ook voor het eerst de te maken(!) ringvaart zien, met twee — van de huidige drie — bochten om bestaande bebouwing heen. De ringvaart werd toen aangelegd voor de scheepvaart en om het veen in de dijk nat te houden en zo te behoeden voor inklinking. De Geuzen uit 1574 lijken er dus ondanks de legenden weinig mee te maken te hebben. Of het moet zo zijn dat na het graafwerk van de Geuzen de gaten extra stevig werden gedicht zodat mensen daar

De Zegwaartseweg omstreeks 1730. Onderschrift: 'alwaar bisot [geuzenadmiraal Boisot] in 't jaar 1574 eerst quam' (Koninklijke Bibliotheek 78 C51 f. 190)

graag hun huizen bouwden en verveners daar afbleven.
Ook aan de oostzijde van de Zegwaartseweg, in het gedeelte dat "Binnewegh" werd genoemd en later de naam voor een veel grotere polder zou worden, werd na 1635 nog geveend. In 1694 bezaten 64 eigenaren 51 morgen land met daarop 40 huizen. 27 morgen was 'heelland', 14 morgen 'gebrooken land' en 9 morgen 'aengedamd', ofwel weer opgehoogd land. Een jaar later werd een lijst opgesteld met consenten (vergunningen) die mensen in deze polder hadden gekregen om te slagturven. 30 personen veenden met vergunning, vaak 'van de wegh aff', soms al meer dan dertig jaar, of zelfs 'van outs'. Alleen Jan Pietersz Kooijmans kinderen 'heeft niet ingestaecken maer de kant wat opgehaelt die door de koebeesten waeren afgetr[apt]'.

Uitstulpingen in de vaart langs een kaarsrechte weg

De oostzijde van de Zegwaartseweg werd in het eerste decennium van de 18de eeuw drooggemaakt; de weg lag nu alleen nog aan de westzijde in het water, totdat ook daar in 1759 de uitgeveende plas werd drooggemalen en de Palensteinse Polder ontstond. De polder werd daarbij getooid met een ringvaart, die aan de Zegwaartseweg op Schieland uitwaterde.
In 1805 werd de Binnenwegse Polder door de stad Rotterdam verkocht. De polder werd voortaan door een zelfstandig polderbestuur bestuurd. In haar huishoudelijk reglement werd bepaald dat de dijken op de kruin twaalf voet (circa 3,6 m) breed moesten zijn en drie voet dienden uit te steken boven het zomerpeil van het Elleboogs Verlaat in het noorden van de Palensteinse Polder. Rijnland bepaalde daarbij dat van bermsloot tot dijk niet

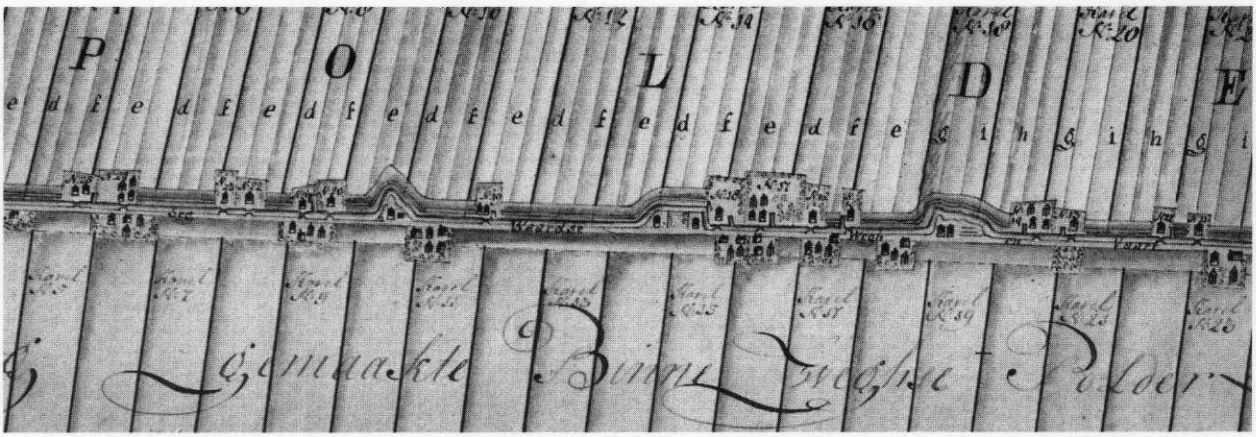

Op deze kaart van de Palensteinse polder na de droogmaking zijn de uitstulpingen van de Zegwaartsewetering goed te zien (Hoogheemraadschap van Rijnland A 1312)

geveend mocht worden, noch gaten gegraven of geploegd. Overtreders betaalden f 50,-. Zelfs in de polderkeur van 1970 werden de boetebepalingen nog op dit bedrag vastgelegd. Ook toen nog werden de bermen — zo'n tien meter uit de voet van de dijk — beschermd tegen graven.
Het onderhoud van de Zegwaartseweg gaf aparte problemen. Rijnland schreef aan de ambachtsbestuurders van Zegwaart in 1807, dat 'den weg van Benthuisen naar Zegwaard tot aan den Horn met slenken en gaten is, waar in noodzakelijk zo eer te beter moet worden voorzien (...) binnen den korst mogelijken tijd behoorlijk wordt gerepareerd'. Binnen drie dagen moest bericht worden gestuurd van de aanvang der werkzaamheden. In 1797 had men zich er nog van af weten te maken met de mededeling dat het onderhoud zeker vanaf 1748 bij Rotterdam lag, 'dus ook de Zegwaartseweg te maaken en in goede orde te onderhouden ...'.
Na 1970 is de Zegwaartseweg met haar karakteristieke rechte weg met drie uitstulpingen in de ringvaart vanuit het zuiden aangetast: de omgeving verloor de agrarische functie, boerderijen verpauperden en werden gesloopt of kregen een andere functie; arbeidershuisjes uit het begin van deze eeuw kregen een nieuwe verdieping of werden in vele stadia uitgebouwd; nieuwe gebouwen verrezen die door hun architectuur of felle kleurstelling niet passen in de omgeving. Een goed

voorbeeld daarvan zijn de spierwitte villa en de enorme vierhoekige loods in de derde uitstulping. De Australiëweg kwam over de Zegwaartseweg heen en doorbrak daarmee het beeld van de rechte eindeloze weg; toenemende verkeersdruk van forensen geeft vooral nu op het noordelijk deel boven de aansluiting met de Ruimtebaan problemen. In dit laatste stuk is echter wel het karakter behouden van de rechte weg met een uitstulping in de vaart en ruimte naast en achter de bebouwing die het beeld van de 'hoge dijk' in stand houdt.

Hildam

Aan de noordoostzijde van de Binnenwegse polder ligt de Hildam. Hier buigt de Landscheiding, de Oostkade rakende, zich af naar het oosten naar de Rotte. De Hildam speelde een rol in de regionale scheepvaart. De officiële vaarweg via Leidschendam was vooral van belang voor Dordrecht, Gouda en Haarlem die tollen inden. Rotterdam zocht een

andere weg, tesamen met de steden Delft, Leiden en Amsterdam. Zo kon men via de Rotte of diepe sloten in de uitgeveende landen bij de Hildam komen, waar kleine schuiten over de overtoom werden getrokken om vervolgens via de Hoogeveense Vaart in de Oude Rijn uit te komen. Rond 1490 werd in de Hildam een verlaat, ofwel sluis, aangelegd tot grote woede van Gouda die vermindering van tolinkomsten vreesde. In 1492 vernielden 400 man het verlaat en na een lang proces werd de Hildam in 1504 weer een kleine overtoom. Behalve de Landscheiding had ook een knooppunt daarin als de Hildam gedurende de 16de eeuw veel last van het slagturven. In 1582 bepaalde Delfland — dat zelf niet grensde aan de Hildam — dat Schieland en Rijnland erop toe moesten zien dat bij de Hildam, die 'smal is ende bijna uytgedolven' geen turf meer werd gestoken of gebaggerd.
In 1588 vond een dagelijkse vaart plaats tussen Rotterdam en Amsterdam over de Hildam en midden in de Tachtigjarige Oorlog dreigde een lokale oorlog met Gouda. In 1613 werd dit opgelost door een Goudse tol te heffen op interlokaal verkeer.
In hoeverre de Hildam belangrijk was voor het vervoer van turf is niet bekend; het was wel de enige vaarroute vanuit de Binnenwegse Polder naar het Noorden. In 1447 was een vaart gegraven in de polder voor het vervoer van veen; zeer waarschijnlijk liep deze naar het oosten tot het deel van de Landscheiding dat Hoefkade (nu Nieuwe Hoefweg) werd genoemd; daar lag het Zegwaartse Verlaat, van waaruit de schepen oostelijk richting Rotte en noordelijk naar de Hildam konden varen.
Na 1700 verviel de waterverbinding van de Hildam naar het noorden door de droogmaking van de gebieden ten oosten van Benthuizen, maar niet nadat Rotterdam, Leiden en Delft de verzekering van een eeuwigdurende vrije doorvaart te Leidschendam hadden gekregen.

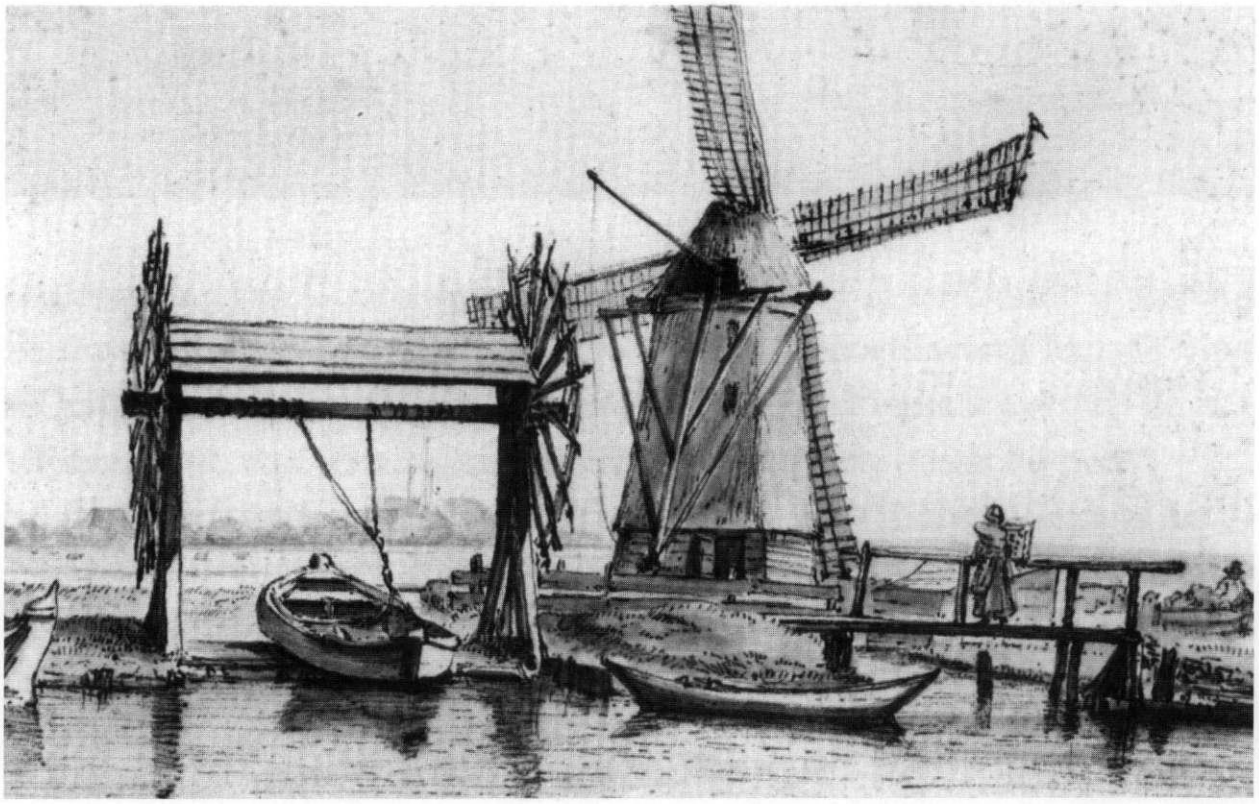

Een overtoom in de omgeving van Amsterdam in de 17e eeuw (tekening door Anthonie van Borssum, ontleend aan Bicker Caarten, Middeleeuwse watermolens)

Oostkade

Tussen de Hildam en de Zegwaartseweg ligt de Oostkade, ruimtelijk gesitueerd aan de noordzijde van de Binnenwegse Polder en als zodanig de grens vormend tussen Rijnland en Schieland.
Tegenwoordig fungeert zij niet alleen als grens tussen Benthuizen en Zoetermeer maar net als vroeger ook als waterkering tussen de hoogheemraadschappen Rijnland en Schieland. Met de Zegwaartseweg vormde de Oostkade de werkelijke landscheiding. De officiële Landscheiding aan de zuid- en oostzijde van de polder had al sinds 1370 haar betekenis als scheiding tussen de hoogheemraadschappen verloren.
De hoogheemraadschappen keken dus zorgvuldig naar de instandhouding van de Oostkade. Al in 1447 komen we een verveningsconsent tegen waarbij vanaf de Hovenwegh tot de eerste krom in de Oostkade twee akkers ongedolven moesten blijven en vandaar tot de Nieuwe Wegh één akker. De Hovenwegh is hier de Hoefweg Duidelijk is dat ook toen al de Oostkade een kromming kende. Die kromming is waarschijnlijk te danken aan een nu verdwenen natuurlijk obstakel bij het aanleggen, of vindt haar oorsprong in het aaneenvoegen van twee bestaande dijken.
Toen in de 16de eeuw door het slagturven de dijken en kaden steeds meer werden bedreigd door uitdijende plassen, werd ook het onderhoud belangrijker. Tussen 1614 en 1618 werd de kade verzwaard en verstevigd door een verbreding van veertien roedevoeten (à 31 cm) aan de voet en negen voeten op de kruin. Zeventig jaar later werd aan verschillende aannemers 'cleij ende aerdewerck op de Oostcade' aanbesteed en rond die tijd tekende landmeter Johannes van Swieten de Jonge onderhoudswerken aan de Oostkade die f 3442,- moesten kosten. De kade werd bedreigd door het water, een gevolg van het slagturven: zowel zomer- als winterpeil werden ingetekend. Op elke roede moesten zes eiken palen van drie meter lengte worden geslagen als beschoeiing met daartussen

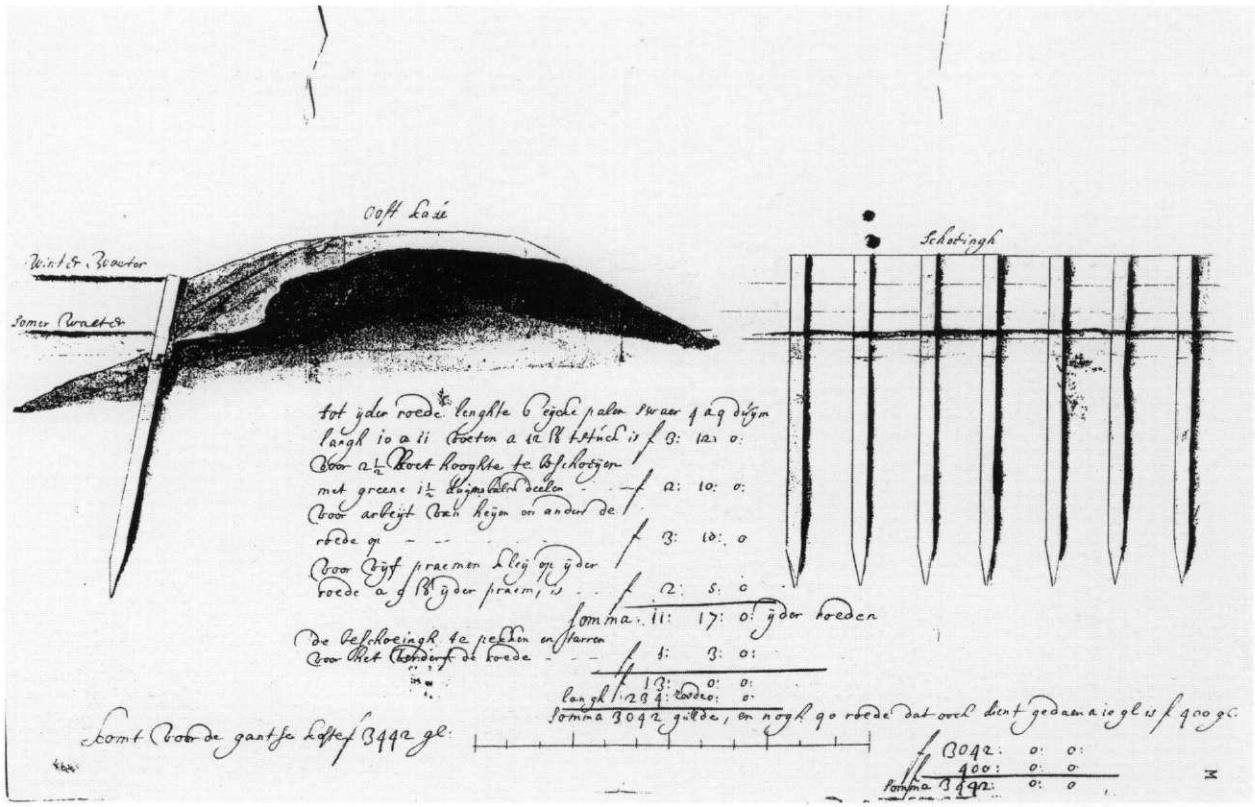

De versteviging van de Oostkade 1680-1690: eiken palen van meer dan 3 meter lang (Oud Archief Hoogheemraadschap van Delfland 2209/31, gekleurde plantekening van Johan van Swieten jr.)

grenen balken als verbinding. Pek en teer beschermde het hout tegen 'verderf'. Daarachter zou op elke roede lengte van de Oostkade een schip 'harde bonken of harde puijn' komen plus vijf pramen klei per roede. Ook in de negentiende eeuw werd streng toegezien op de instandhouding van de Oostkade. Bij een inspectie in 1806 werd geconstateerd dat Isaac van der Knijff de berm had geploegd en ingezaaid met haver. Het polderbestuur was verplicht dit te melden aan het hoogheemraadschap, anders zou zij f 50,- boete riskeren.

De waterschappen en hoogheemraadschappen spelen nog immer een grote rol in Nederland. Zij controleren lokale overheden nog steeds en innen belastingen. De zorg voor "droge voeten" is uiterst belangrijk maar de aandacht gaat ook steeds meer uit naar de kwaliteit van het oppervlaktewater. De inwoners van een gebied hebben meer zeggenschap gekregen via verkiezingen voor besturen. De zorg voor grote waterstaatswerken is naar Rijkswaterstaat gegaan.

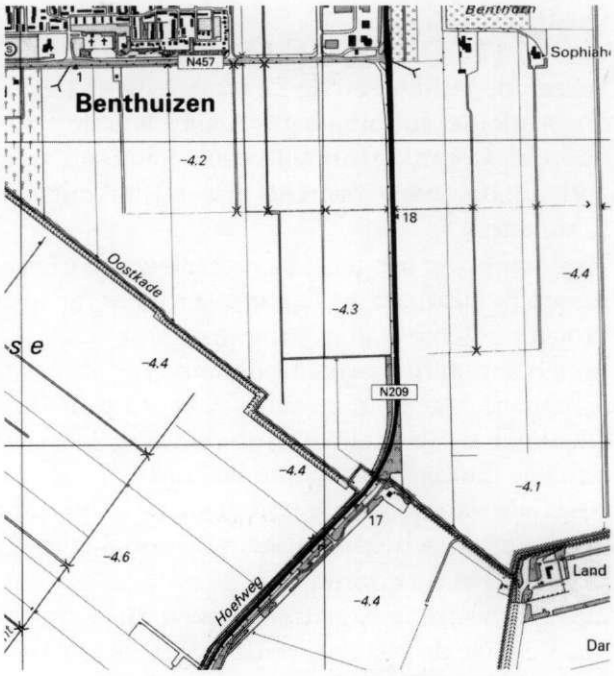

Ook op de moderne kaart is de verspringing van de Oostkade aan de zijde van de Nieuwe Hoefweg nog goed zichtbaar (collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)

3. Turf baggeren

Na 1348 teisterden pestepidemieën Europa: deze zogenoemde Zwarte Dood kostte aan éénderde deel van de bevolking het leven. Tot voor kort werd gedacht dat de Nederlanden de dans waren ontsprongen vanwege het hoge eiwitgehalte in het voedsel, afkomstig van zuivel en haring. Toch heeft ook hier de Zwarte Dood in de tweede helft van de 14de eeuw diepe sporen achtergelaten. Zo telden Zoetermeer en Zegwaart in 1369 zo'n 1410 inwoners, twee jaar later was dat gedaald met bijna 30%. Van migratie naar de steden was nauwelijks sprake in die korte tijd, pest-epidemieën hadden hun tol geëist.
Het wegvallen van een derde deel van de bevolking had een sterk dalende vraag naar koren tot gevolg en dit was funest voor de niet al te beste akkerlanden in de veenstreken, die ook al hadden te kampen met nattere gronden door inklinking.
Tegelijkertijd zien we een enorme groei van een andere economische activiteit, het turfsteken. Met name in de steden ontstond behoefte aan brandstof door de sterke groei van de export van bier en laken in plaatsen als Gouda, Delft en Leiden. En die lagen nu juist rondom een gebied dat goedkope brandstof voor het opscheppen had liggen: turf.

Van landbouw naar turfsteken

Op het platteland werd al ten tijde van de eerste ontginningen turf gestoken voor de eigen behoefte aan brandstof. Immers, grote bossen waren er niet, hooguit wat sprokkelhout van elzen, wilgen en berken. De veengrond werd uitgestoken en de blokken liet men in de zomer drogen op een stuk land, waarna ze gebruikt werden om de haard te stoken. Eerst staken de plattelanders achter hun akkerland in de wilde venen, in de loop van de 14de eeuw meer en meer op het eigen land: het land was minder geschikt voor korenbouw en de wilde venen raakten op. De grenzen van Zegwaart lagen met de Landscheiding vast en in 1365 werd het circa 640 ha grote gebied van de Wilde Veenen ten oosten van Zegwaart uitgegeven om veen te delven. Er vond langzaam maar zeker een omslag plaats van korenteelt naar het delven van turf.

Voor het delven had men toestemming nodig: van de ambachtsheer en de graaf die van het korenland belasting trokken en belasting hieven op het turfsteken, alsmede van een hoogheemraadschap die bepaalde waar wel en niet mocht worden gegraven. In 1386 beloofden de buren van Zegwaart nog dat zij geen veen zouden delven nu zij een nieuwe uitwatering hadden op de Rotte. Slechts tien jaar later kregen zij al de eerste beperkte toestemming van Schieland om turf af te graven. Tien turven wijd en tien stuks diep mocht worden gedolven, en in elk perceel moest een strook land blijven liggen en tevens een stuk wilde venen worden ontgonnen. Daarna ging de delving echter heel hard.
Vanaf het midden van de 14de eeuw waren er problemen met stedelingen die op grote schaal turf dolven tot aan het grondwater en dan niet meer naar het land omkeken. Hoogheemraadschappen probeerden door middel van regels hier wat aan te doen maar de dijkgraven waren tegelijk ook baljuw: als laatste ontvingen zij namens de graaf de belasting op turf, als eerste ontvingen zij de boeten uit overtredingen op de winning van turf. Bovendien was turfwinning voor de dorpelingen een bron van inkomsten terwijl akkerbouw steeds moeilijker werd; en de steden hadden grote behoefte aan turf.

Problemen met turfwinning

In 1394 bepaalden de hoogheemraadschappen dat aan weerszijden van de Landscheiding 10 roeden (35 meter) onberoerd moest blijven en op deze waterkering mocht 's zomers geen kreupelhout worden verbrand om brand in de venige ondergrond te voorkomen. In 1409 moest in Rijnland het gedolven land bepoot worden met elzen. Maar de overheden holden eigenlijk achter de feiten aan. Zelfs moest men borg gaan betalen voordat land mocht worden verveend, zodat stedelingen na delving niet zonder de gewone belastingen te betalen vertrokken en zich achter stedelijke privileges konden verschuilen. De ambachtsvrouwe van Zegwaart Otte van Egmond kreeg rond 1450 toestemming om in de Binnenwegse Polder veen te delven tegen een borg en daar een vaart te graven richting de Rotte om al dat veen af te voeren.
Borgstellingen werkten uiteindelijk ook niet echt, zodat Rijnland op een gegeven moment haar inkomsten uit door eigenaren verlaten land veilig trachtte te stellen door deze bij de vèrkoper tot op de negende graad van bloedverwantschap te verhalen.
In de 15de eeuw leek een oplossing gevonden te zijn door het gebruik van watermolentjes. Deze maalden het overtollige water weg zodat de grond weer bruikbaar was voor landbouw. Daarentegen kon ook weer turf worden gestoken tot op het niveau dat de molentjes droog konden malen. Toen in 1460 een vergunningstelsel voor molens in Rijnland werd ingevoerd, was de bestaande windwatermolen in de Binnenwegse Polder de eerste die werd aangemeld. De nieuwe mogelijkheden gaven slechts soelaas op de korte termijn: als het lagere grondwaterpeil met het turfsteken weer was bereikt, kon men met het land niets meer doen.

Turfbaggeraars aan het werk in 1711 (kaart van Delfland door N. Cruquius, collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)

Lokale economie rond 1500

Tijdens een onderzoek naar de economische situatie van Holland ten behoeve van de belastingheffing werden in 1494 en 1514 ook Zoetermeer en Zegwaart bezocht. In het meer uitgebreide verslag van 1514 telde Zoetermeer 58 huizen en Zegwaart 74. Echter, in het eerste ambacht waren er 30 huizen en te Zegwaart 25 stuks waarvan de inwoners leefden van 'den heyligen geest', ofwel van de kerkelijke bedeling. Bovendien waren in Zegwaart de laatste zestig jaar 55 huizen afgebroken. In Zoetermeer hielden de buren zich vooral bezig met turf delven die men in de winter per schip naar de markten in Leiden, Den Haag en Delft vervoerde; daarnaast werden nog wat koeien gehouden.
In Zegwaart, verklaarde de pastoor met schout en schepenen, hield men zich ook vooral met turf delven bezig en een weinig met het weiden van koeien 'ende doen grooten arbeyt smorgens vrouch ende savons laet om huere cost te winnen'. Het totale landoppervlak was volgens opgave 853 morgen (zo'n 725 ha). 300 morgen land was verdolven en kon niet meer bepoot worden of geschikt worden gemaakt voor enig gebruik. 300 andere morgens waren met grote moeite weer bruikbaar gemaakt.
De 300 morgen onbruikbaar land was niet enig in zijn soort. In het hele veengebied werd het landschap bepaald door uitgedolven land dat niet of bijna niet meer droog werd in de zomer en dus nutteloos was. Maar het zou nog erger worden.

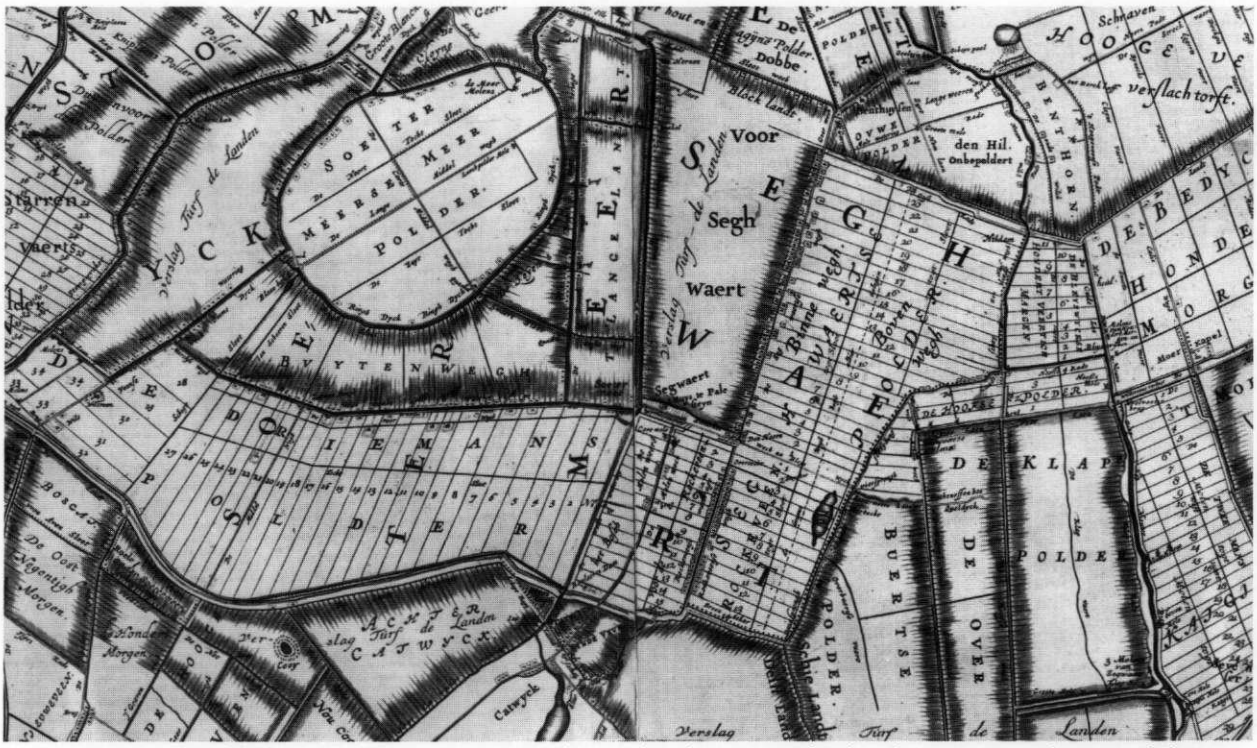

De grijs gearceerde gebieden stonden in 1746 ten gevolge van het slagturven geheel onder water (Hoogheemraadschap van Rijnland, kaart door M. Bolstra)

Slagturven

Vanaf 1530 begon men met het zogenaamde slagturven. Daarbij werd ook onder de waterspiegel gebaggerd. Het uitgebaggerde veen werd op hogere richels te drogen gelegd en daarna in blokken gestoken. Op deze manier werden veengaten en sloten vaak meters diep tot op de kleilaag uitgebaggerd; de ribben waarop het baggerveen te drogen werd gelegd, werden ondergraven en ondanks alle bepalingen steeds smaller. In 1561 werd bepaald dat de ribben minimaal drie meter breed moesten zijn, sloten maximaal 6,30 meter. In 1593 mochten de sloten al 9,50 meter breed worden. Ribben werden uiteindelijk zo smal dat een ploeg er niet meer kon keren; hooguit gebruik als hooiland was nog mogelijk. Golfslag liet ze uiteindelijk geheel verdwijnen.
Midden Holland kreeg het aanblik van een waterland. Ten noorden van de Oude Rijn ontstond een reusachtig meer, de Haarlemmermeer, en ook voor het gebied ten zuiden van Leiden bestond die vrees.

Bij een inventarisatie in 1570 werd het blank staan van de landen in de winter als normaal beschouwd; afwatering van Zoetermeer en een deel van Zegwaart via Rijnland was dan alleen maar mogelijk met een stevige zuidwestenwind, die de waterstand in het IJ omlaag bracht, zodat Rijnland het overtollige water via Halfweg en Spaarndam kon lozen. Het grote probleem was dat voor mei de landerijen weer droog moesten zijn om goed gras te krijgen. Het voorafgaande jaar 1569 was dat echter niet gelukt. De boeren hadden al hun wintervoer verbruikt en hadden de koeien waterplanten moeten voeren of toch de wei in moeten sturen 'daervan eenige gaen totte knye toe in't water (...) waer deur zij zeggen dat veel van dezelve beesten gescapen zullen zijn te sterven'. Zelfs de wal die van Zegwaart naar Leiden liep, de Leidsewallen, was tot drie maal toe deels weggespoeld.
Op 1 november van dat jaar werd het nog erger door de Allerheiligenvloed, die door de zwakke Landscheiding in het zuiden van de Binnenwegse polder brak en Zegwaart onder water zette.

Tachtigjarige Oorlog

In de tweede helft van de 16de eeuw kwam bij alle problemen op het platteland ook nog een oorlog om de hoek kijken, de Tachtigjarige Oorlog. Ondanks de hierboven geschetste problemen besloot men tot inundatie van het gebied rond Zoetermeer en Zegwaart ter verovering van de strategische stad Leiden. Begin augustus 1574 werden de dijken doorstoken en de sluizen rond Rotterdam en Gouda geopend. Mede dank zij een storm stond in korte tijd tot vlak onder Leiden al het land een meter onder water.
Zonder problemen voeren de platbodems van de Geuzen over de landscheiding in Zegwaart heen: deze was door turfdelving en nalatig onderhoud al vele jaren een zwakke waterkering. Wel moesten ze gaten graven door de Zegwaartseweg; de drie bochten in de wetering zouden volgens overlevering nog aangeven waar zij door de dijk gevaren waren, maar deze verhalen zijn moeilijk te bewijzen, zoals we bij het verhaal over de Zegwaartseweg zullen zien.
Na het ontzet van Leiden was men nog jaren bezig om al het water weg te krijgen. Immers, alle watermolentjes waren vernield in de strijd tussen Geuzen en Spanjaarden en het was onder normale omstandigheden al zo moeilijk geweest om het overtollige water te lozen.

Ook daarna bleef het slagturven doorgaan. De stedelijke nijverheid had dringend behoefte aan goedkope brandstof en de 90 tonnen met turf die voor een brouwsel bier nodig waren lagen in de buurt voor het opscheppen; voor de inwoners van het platteland was het een van de weinige bestaansmogelijkheden. In 1554 had de schout van Zegwaart nog gepleit tegen een dreigend verbod op het slagturven omdat vele ingezetenen dan zouden

Schermutselingen tussen geuzen en Spanjaarden op een 19e-eeuwse prent (collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)

verhongeren. Het land was zo laag dat het niet meer boven grondwaterniveau te krijgen was. Baggeren was nog de enige inkomstenbron op deze "grond". In 1567 kregen Zoetermeer en Zegwaart van het hoogheemraadschap Rijnland speciale toestemming om de akkers maar acht voet breed te maken in plaats van de vereiste tien voet 'opdat die arme schamele luijden heuren broodt daer aen mogen winnen'.
Veel turf werd geëxporteerd naar Zeeland, Vlaanderen en Brabant. Rond 1581 waren dat bijna 4 miljoen tonnen per jaar van 250 turven elk en via Gouda alleen al één miljoen. Door de grote vraag voor eigen gebruik, binnenlandse nijverheid en export verdween de metersdikke veenlaag uit een groot gebied.

Daling van de produktie in de 17de eeuw

Ook in Zoetermeer en Zegwaart bleef men lustig baggeren. Uit de belastingkohieren in het archief kan een beeld worden verkregen van de omvang. Tussen 1600 en 1670 werd in Zoetermeer jaarlijks een fikse produktie gehaald, geleidelijk stijgend van 160.000 tot 300.000 tonnen turf. Na de droogmaking van de Driemanspolder beperkte het baggeren zich tot het deel ten noorden van de Voorweg en daalde de opbrengst sterk. In Zegwaart schommelde in de periode 1600 en 1680 de turfwinning tussen de 160.000 en 230.000 tonnen, daarna nam de produktie snel af tot zo'n 65.000 rond het jaar 1700. Telkens werd in de kohieren erbij vermeld dat behalve deze hoeveelheden de huishoudens drie last, ofwel 300 tonnen, voor eigen gebruik buiten de belasting mochten houden.
Het waren niet alleen inwoners van Zoetermeer en Zegwaart die veen baggerden, in bijvoorbeeld de Binnenwegse Polder was ook sprake van zogeheten 'buijtenluijden'. In 1581 verveenden zij zo'n 32% van het totaal. Het waren niet slechts individuen, ook groepen mensen staken kapitaal in een onderneming. Zo bestond er een Oude en een Nieuwe Compagnie waar gezeten burgers uit omliggende steden als Den Haag en Delft belangen in hadden. Aan het eind van de zeventiende eeuw bleken ze vanaf ongeveer 1674 lokale belastingschulden te hebben in bijvoorbeeld molengeld, verponding en morgengeld van ruim f 11.000,- voor '39 morgen verdroncken of gebroocken landt in de Binnewegse Polder'. En Zegwaart zelf had nu juist enorm veel problemen om haar verplichtingen richting de hogere overheden te voldoen. in 1705 moest zelfs een grote loterij worden gehouden om een deel van haar belastingschuld te kunnen voldoen.

"Ter lering ende vermaak": verkoop onder speciale voorwaarden

Op 18 februari 1645 verkocht Jacob Pietersz Narot een erf met een schuur en een partijtje gebroken land in de Binnenwegse polder tegen de Landscheiding aan, groot 2 1/3 morgen. Voorwaarde bij de verkoop was dat Arien Ariensz jonge Cloover en Crijntge Ariens zijn zuster dat lopende jaar 'sullen venen ofte baggeren ende den turff drooch maecken'. Bovendien 'dat sij op ijder roede turff moeten toehebben vijff groot [2 1/2 stuiver] ende bovendien twee halff vaten bier (...) ende elcx een rijcxdaelder tot kermisgelt' van de kopers. De kooprijs bedroeg f 1000,–, af te lossen met een hypotheek in tien jaar, daarboven 'veertien gulden tot speldegelt aen den huijsvrou van den vercooper, (...) twee gulden voor den armen ende ses gulden ten gelage'.
(Gemeentearchief Zoetermeer. Rechterlijk Archief Zegwaart 52 f. 11v)

Dat mensen grond verkochten was niet ongewoon, ook niet als dat al grotendeels onder water verdwenen was door het slagturven, ofwel gebroken. Echter, Jacob Pieterse Narot had blijkbaar nog langdurige verplichtingen bij Arien en Crijntge, anders geef je ze geen jaar om turf weg te halen inclusief een toeslag in geld en bier. Geld voor de kermis was net als "speldegelt" voor de echtgenote een oud gebruik. De vèrkoper kon voor z'n zes gulden "ten gelage" een aardig drinkgelag houden.

Aan de Peggekade staat deze "Ode aan de droogleggers" door Ien Dobbelaar (foto: Ien Dobbelaar)

4. Droge voeten

Watermolens

In Zoetermeer kent iedereen wel de molen aan de Stationsstraat. Deze korenmolen heeft altijd in de kern van het dorp gestaan. Rondom in de polders stonden vroeger nog eens een dertigtal watermolens die met al die andere het Hollandse landschap haar wereldwijde roem hebben gegeven. Zonder die watermolens zou Holland een beeld geven van moerassen en plassen.
In de Middeleeuwen daalde de bodem tot op grondwaterniveau door inklinking van het veen en door turfsteken. Het werd vooral in de natte winter steeds moeilijker om het water langs natuurlijke wegen af te voeren. Vóór 1460 verscheen de eerste molen in de Binnenwegse Polder waardoor met windkracht en een scheprad water uit het lage gebied naar een hoger gelegen wetering kon worden gebracht.
In het begin waren ze nog primitief en klein en werden de molens aangedreven door bijvoorbeeld een paard dat in de rondte liep of door wieken middels wind. Maar dat was al veel beter dan hozen met mankracht. De molens waren uitgerust met een scheprad, pas in de loop van de 17de eeuw deed de vijzel haar intrede. Deze in een schuine bak gelegde schroef kon het water zo'n vier meter omhoog "draaien". In Zuid-Holland werd echter overwegend gebruik gemaakt van het scheprad. Een mooi voorbeeld van een modern vijzelgemaal is Gemaal De Leyens.
Door het slagturven verdween het veen. Dat leverde plassen op die meters diep waren en

Eén van de afgeknotte molens van de Zoetermeerse Meerpolder (foto: Aat Hoogland)

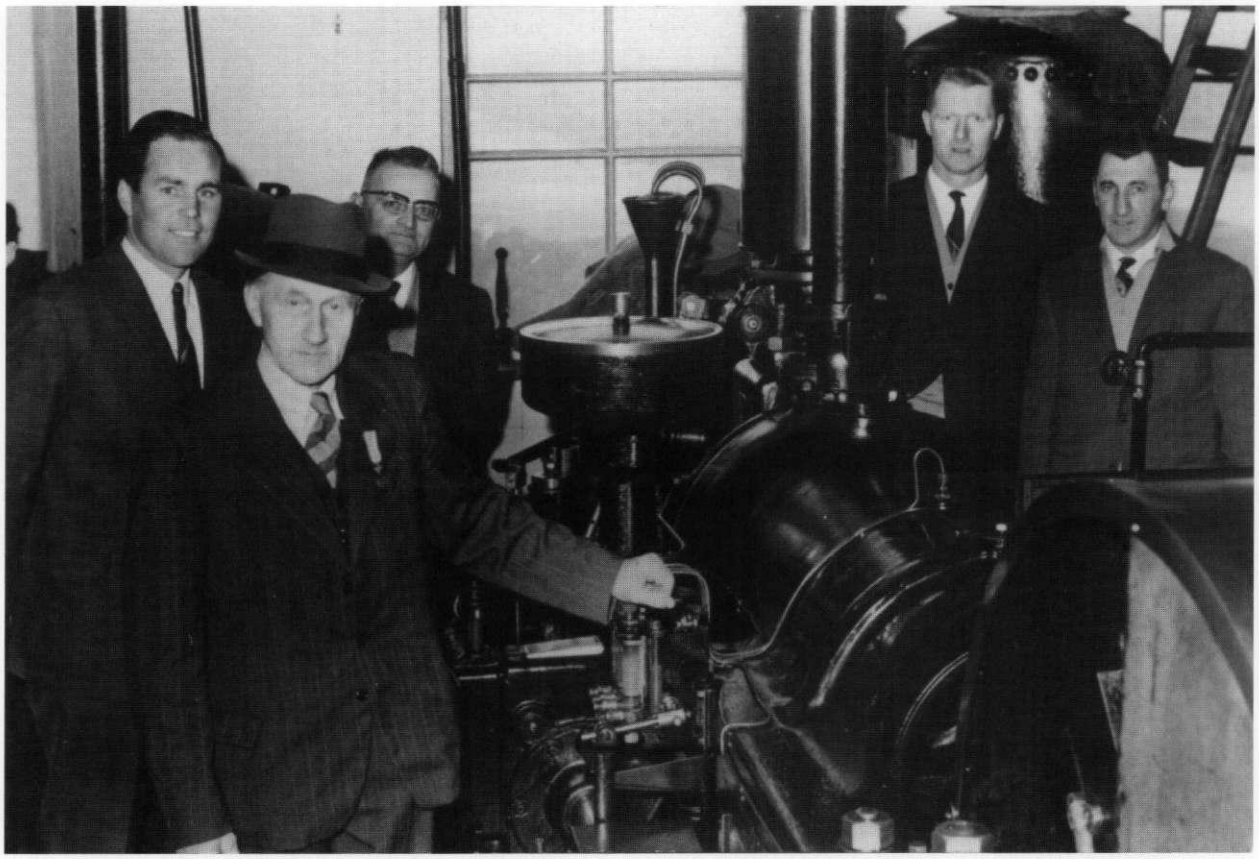

Dijkgraaf, heemraden en machinist van de Palensteinse polder bij hun gemaal in 1969 (collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)

niet meer drooggemalen konden worden met een molentje. Golfslag bij harde wind bedreigde het resterende land. Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw probeerde men watergebieden droog te leggen. Eerst waren dat kleine ondiepe meertjes, later ook grotere zoals de Beemster tussen 1608 en 1612. Beneden het IJ was in 1614 allereerst het Zoetermeerse Meer aan de beurt, vanouds een natuurlijk meer. Drie molens met scheprad werden op rij gezet. De onderste of ondermolen sloeg het water uit naar de tweede. De derde of bovenmolen schepte het water de ringvaart in. Grotere oppervlakten water behoefden meer van zulke molengangen. Voor de droogmaking van de Driemanspolder waren twee gangen van drie en vier molens nodig, de Binnenwegse Polder telde in totaal negen molens.
In de tweede helft van de 19de eeuw nam de stoommachine de rol van wind en wieken over, in de 20ste eeuw gevolgd door diesel- en elektromotor. De wieken werden van de molen gehaald en veelal bleef alleen de afgeknotte onderbouw staan. Deze trieste en toch ook weer fraaie restanten zijn vooral te zien ten noorden van de Zoetermeerse Plas en daar vlak bij in de Meerpolder, alsook in de Binnenwegse Polder aan de Klapachterweg en de Achterlaan. Slechts drie molens zijn in de buurt nog in volle glorie te aanschouwen: op de grens van de Driemanspolder achter Wilsveen.

Polders

Volgens de Dikke Van Dale is een polder een door waterscheidingen begrensd gebied waarin de waterstand kan worden beheerst. Tot 1974 kende Zoetermeer zeven afzonderlijke polders, elk met een eigen bestuur dat weer verantwoording schuldig was aan het hoogheemraadschap waarbinnen de polder

gelegen was. Vanaf 1974 namen de hoogheemraadschappen Schieland en Delfland het beheer van hun polders over. Rijnland daarentegen verenigde polders in een aantal waterschappen. Als gevolg van diverse fusies vielen alle polders van Rijnland in Zoetermeer onder het waterschap Wilck & Wiericke. In januari 2005 werden de overgebleven waterschappen in Rijnland samengevoegd. Het bestuur van de polders valt sindsdien rechtstreeks onder het hoogheemraadschap. De Binnenwegse Polder, waarin Oosterheem, Rokkeveen en het Dorp, wordt direct door Schieland bestuurd. Door grenswijzigingen ligt Zoetermeer tegenwoordig buiten Delfland.
De polders in Zoetermeer liggen zo'n vijf meter onder de zeespiegel. De veengrond is eeuwenlang tot op de kleigrond afgegraven voor turf waardoor enorme waterplassen ontstonden. Die zijn vanaf de 17de eeuw omringd door dijken en weteringen en vervolgens drooggemalen. De laatste polders vielen in 1844 en 1862 droog. Dat waren respectievelijk Roeleveen tegen Nootdorp aan en het Voorhoekje bij Pijnacker. Nog steeds zijn de afzonderlijke polders door die dijken en weteringen goed te zien.
Vijf van de zeven polders worden hieronder boven water gehaald, met speciale aandacht voor de Binnenwegse Polder, waar binnenkort de nieuwe wijk Oosterheem wordt gebouwd.

Zoetermeerse Meerpolder

De eerste bewoners van Zoetermeer vestigden zich in de 10de eeuw aan het circa 500 hectare grote Zoetermeerse Meer. Waarschijnlijk volgden ze via de Oude Rijn de natuurlijke stroompjes naar de Noord-Aa en kwamen vervolgens bij het meer uit. Daar viste men en tegelijk werd een klein deel van het moerasland ontgonnen om enig graan te telen en vee te laten grazen. In een later stadium werden natuurlijke stroompjes, die op het meer uitwaterden, gebruikt om verder weg gelegen woeste en natte veengronden een beetje te ontwateren en voor landbouw geschikt te

Midden in de Randstad heeft de Zoetermeerse Meerpolder tot op heden zijn weidsheid behouden (foto: Aat Hoogland)

maken. Langzaam nam de bevolkingsomvang toe in wat wij nu Buytenwegh en De Leyens noemen.
Rondom het meer werd steeds meer turf gewonnen zodat dat gebied lager kwam te liggen, soms onder de grondwaterspiegel. Bij storm kon dan het meer door golfslag eenvoudig de dunne reepjes land, die haar scheidden van de lagere gebieden, wegslaan.
Drie mannen vatten het plan op om dit gevaar te keren. Jacob van Wijngaarden, ambachtsheer van onder meer Zoetermeer en Benthuizen, de Leidse hoogleraar medicijnen Everardus Vorstius en de uit Antwerpen afkomstige en in Leiden residerende koopman Johan Pellicorne kregen 15 maart 1614 toestemming van de Staten van Holland en West-Friesland het meer droog te leggen. Het was de eerste droogleggingbeneden het IJ en vanwege de risico's en benodigde investeringen kregen de initiatiefnemers jaren lang vrijdom van allerlei belastingen.
Om het meer werd een ringdijk aangelegd met ringvaart die via een verlaat uitkwam op de hoger gelegen boezemwateren bij Stompwijk. Een gang van drie molens met scheprraderen maalden het meer langzaam leeg en hielden het daarna droog. Een lager gelegen deel in het zuidwesten werd tot 1895 met een klein molentje bemalen. In 1926 werden het werk van de molens overgenomen door een motorgemaal. De molens verloren hun wieken maar de afgeknotte onderkanten bleven behouden.
Eenderde deel van het drooggevallen gebied viel onder Stompwijk, de rest onder Zoetermeer. Dwars door de polder werd een weg aangelegd tusen de twee dorpen, niet voor niets Middelweg genoemd. Dwars daarop groeven arbeiders met een spade over de gehele breedte van de polder drie tochten, waarvan de Middeltocht tot bij de eerste of ondermolen reikte. De landbouwgrond werd in 30 kavels verdeeld.
Tot op de dag van vandaag is dit gebied redelijk intact gebleven. De ovale vorm van het oorspronkelijke meer is op elke kaart herkenbaar. De polder is een van de weinige buffers die Zoetermeer nog scheiden van oprukkende bebouwing uit het westen. Plannen om de polder weer deels onder water te laten lopen ten behoeve van aanlegsteigers bij riante villa's zijn tegengehouden. Tussen bewoners, eigenaren en gemeente wordt nu druk gediscussieerd hoe economie, recreatie en natuur in evenwicht kunnen komen.

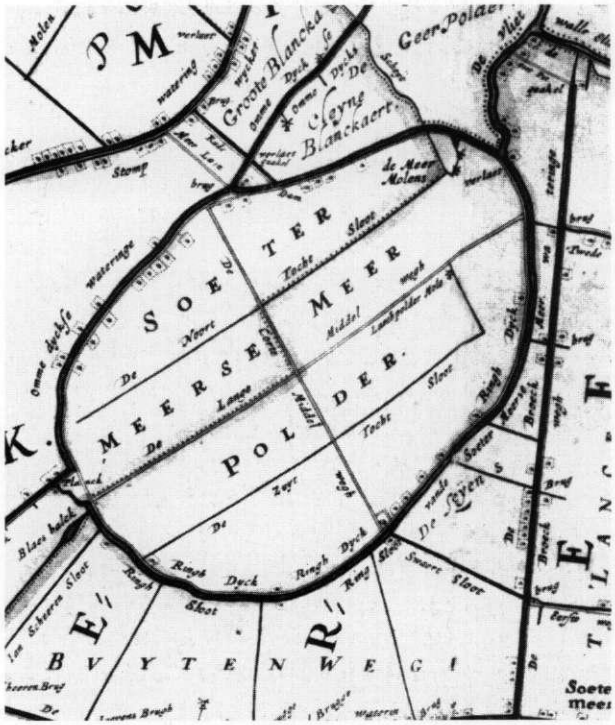

Op de kaart van Rijnland door Johannes Dou uit 1647 is de ronde vorm van de Zoetermeerse Meerpolder goed te zien (collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)

Driemanspolder

Rond 1650 gaf het gebied van Zoetermeer en Zegwaart de aanblik van een waterplas met wat smalle evenwijdige ribben land, dijken en wegen er bovenuit stekend. Mensen waren daar bezig met het wegbaggeren van de laatste turf tot op vijf meter onder de waterspiegel. Op de ribben kon, als het niet al te nat was, wat vee grazen. Alleen de in 1614-1616 drooggemaakte Meerpolder was goed geschikt voor landbouw.
In 1668 kwamen 23 mensen bijeen om plannen te bespreken tot droogmaking van een groot gebied. Het werd begrensd door de Voorweg, de Delftsewallen, de Landscheiding in het zuiden en Wilsveen en de Stompwijksche Vaart in het westen. De Staten van Holland en West-Friesland hadden aan een van hen, medicus

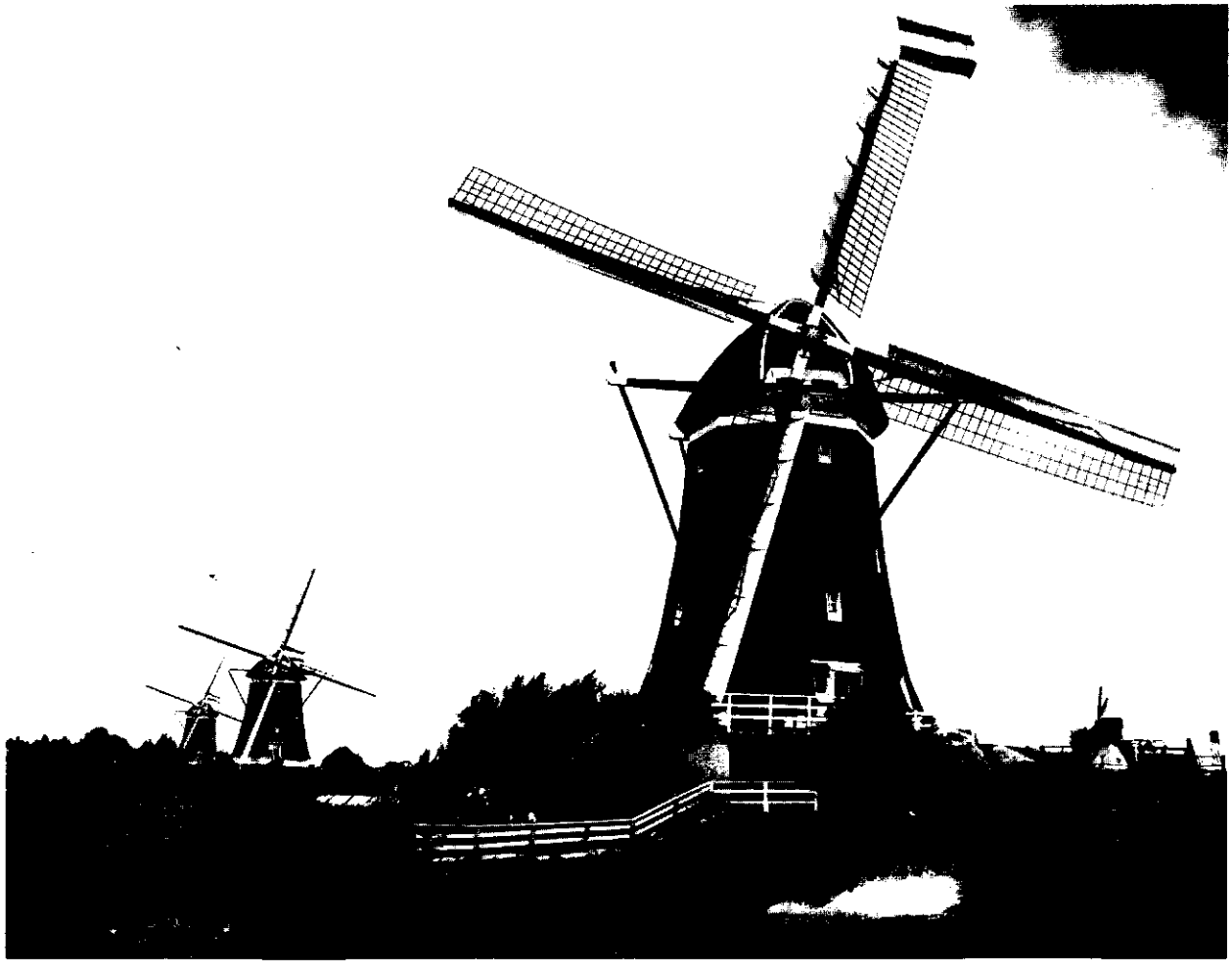

De molens van de Driemanspolder in Wilsveen in 1978. De dochter van de molenaar trouwde die dag (foto: Jan Stoffer; collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)

Adrianus Quack, octrooi gegeven voor de drooglegging. De overige deelnemers, participanten genoemd, waren kapitaalkrachtige lieden afkomstig uit onder meer Leiden, Delft en Gouda. Drie commissarissen regelden de zaken en de nieuwe polder kreeg de naam Driemanspolder.
In 1670 werd besloten dat zeven schepradmolens het gebied moesten gaan leegmalen. Het eerdere besluit om schroef- of vijzelmolens te gebruiken werd verlaten nadat men informatie had ingewonnen: de vijzels haalden het water wel eens zo hoog op maar daarentegen veel minder water dan de schepmolens. Een gang van drie en een van vier molens werd aan de westzijde van de polder geplaatst. Hoewel motorgemalen hun werk hebben overgenomen zijn drie molens bewaard gebleven. En van de drie is er één na brand in 1903 weer herbouwd. Ze kunnen in tijd van nood nog steeds inspringen als reserve.
Behalve de bouw van molens moest nog veel meer worden geregeld. Een contract werd gesloten om het resterende veen in de polder binnen zes jaar te verwijderen tot op de kleilaag. Tevens zou de dwars door het gebied lopende Groenewegse wetering verdwijnen en daarmee een belangrijke vaarroute voor onder meer turfschepen. Met Zoetermeer en Zegwaart werd afgesproken dat op kosten van de droogmakers vanaf de Delftsewallenwetering een vaart gegraven zou worden, ten zuiden van de Dorpsstraat, tot aan de Voorwegwetering.
In 1675 werden 33 kavels verloot onder de gezamenlijke eigenaren, bij elkaar ruim 1000

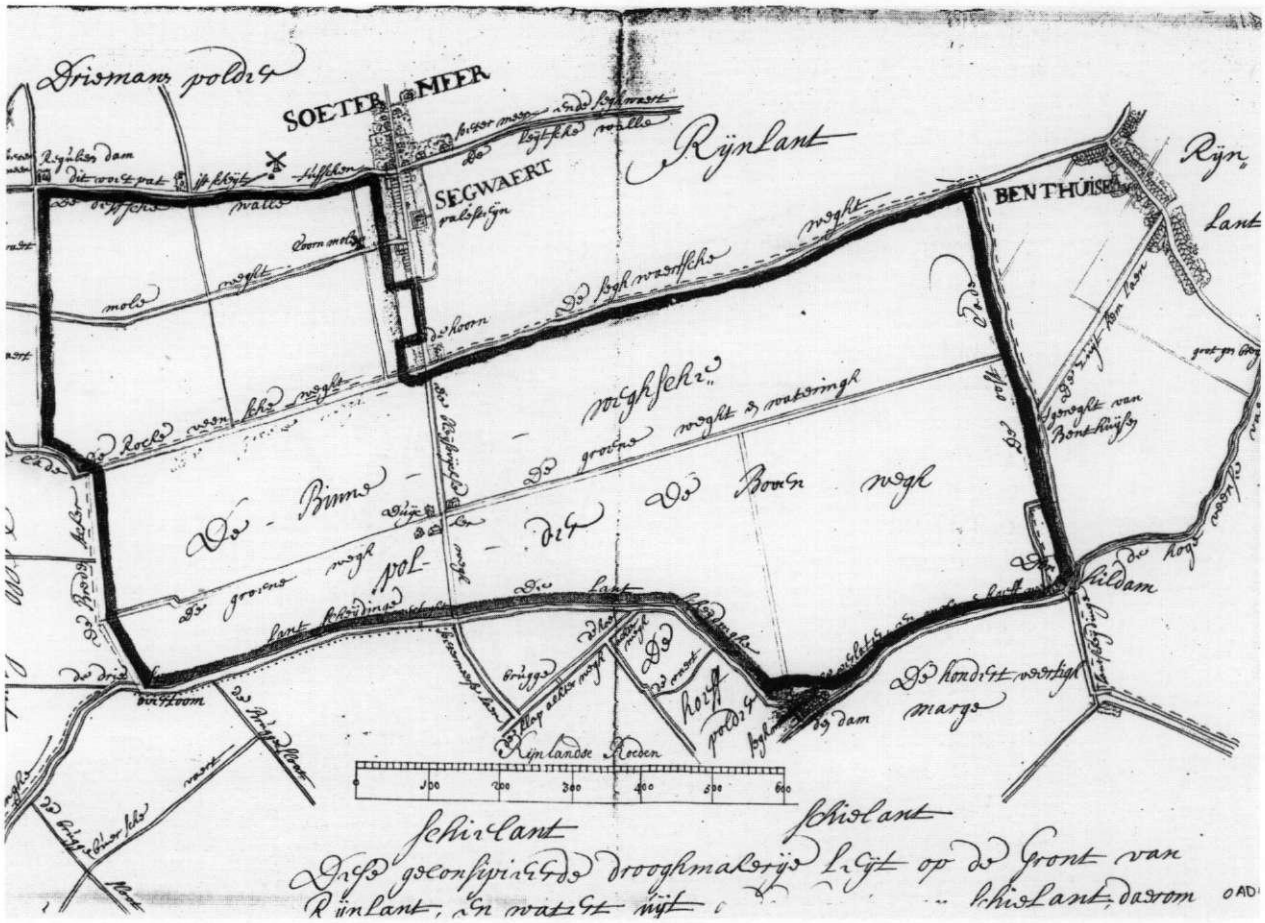

Het enorme gebied van de Binnenwegse polder, gereed om droog te maken in 1699 (Oud Archief Hoogheemraadschap van Delfland 4429/62)

hectaren. In de eeuwen daarna is er weinig veranderd in de polder, tot aan de uitbouw van Zoetermeer. Driemanspolder, Meerzicht en Westerpark slokten een groot deel van de landbouwgrond op. Daarbij deed zich nog het probleem voor dat door proefboringen naar olie wellen waren ontstaan van uit diepe lagen omhooggekomen water. Duizenden kubieke meters beton moesten in de grond worden gespoten om de gaten te dichten.
Een deel van de polder lag in Stompwijk dat onder Leidschendam valt. De laatste tijd is tussen de Landscheiding — de zuidgrens van de Driemanspolder — en de rijksweg de woonwijk Leidschenveen gebouwd. Er was sprake van dat er in de polder zelf — tegen de Voorweg aan — wellicht een Chinees Themapark zou verrijzen. De Driemanspolder zal omringd door bebouwing alleen bij Wilsveen haar weilanden behouden, èn haar karakteristieke molens.

Droogmaking van de Binnenwegse Polder

Daling van de turfproduktie, een sterk groeiende bevolking in Holland en de noodzaak iets aan het wassende water te doen, leidde tot het droogmaken van de ontstane meren met behulp van technisch verbeterde windwatermolens.
In 1696 vroeg het bestuur van Zegwaart octrooi aan bij de Staten van Holland en West-Friesland om de Binnenwegse Polder te mogen droogmaken, omdat de landen 'waren geraeckt in een seer desolaten staet, door dien de selve gantsch verslachtturft en tot water geraeckt waren, soodanigh, dat deselve niet meer konden geslachturft werden, maer selfs genoeghsaem waren tot Binnenlandsche Meeren'. Ongeveer de helft was nu een watervlakte. Bovendien was in 1693 aan de oostzijde de Hoefkade doorgebroken en met grote kosten en moeite gerepareerd. Met een

volgende storm zou de zware golfslag van het water in de Binnenwegse Polder de dijk weer doorbreken. Bovendien zou dan ook de verkeersweg over de Bleiswijkseweg als verbinding tussen Den Haag en Gouda en tussen Leiden, Amsterdam en Rotterdam onder water komen te staan, omdat de Landscheiding dan het water niet zou kunnen weerstaan.
Twee jaar later kreeg het ambacht zijn octrooi, maar het kon de zaak niet rondkrijgen en zag van de onderneming af. Delfland en Schieland kregen in 1700 het octrooi. Uiteindelijk bleef Schieland over, dat de rechten verkocht aan de stad Rotterdam voor f 57.185,-.
Tussen 1701 en 1706 werd de polder drooggemalen, niet met die ene molen uit 1460, maar met 9 moderne wind-schepradmolens. Niet alleen de Binnenwegse Polder werd drooggemalen: wegens de zwakte van de Landscheiding aan de zuidzijde werden de kaden van de Zoetermeerse Laan, Klapachterweg en Achterlaan/Voorlaan tot de Holvoeterbrug over de Rotte bij Moerkapelle als zuidelijke kaden gebruikt. Ook werd het stuk westelijk van de Rokkeveenseweg tot aan de Delftsewallen bij de polder getrokken.
Het resterende veen werd weggehaald. Hiermee verdween ook de al sterk doorgraven Groene Weg die van zuid naar noord iets rechts van de huidige Dwarstocht liep. De produktie van turf in Zegwaart daalde nu snel, van 43.000 tonnen in 1707 tot bijna 10.000 tonnen in 1730 en slechts 2639 stuks in 1755.

Onafhankelijke polder

De Binnenwegse Polder was nu een gebied waar boeren zich niet of nauwelijks meer bezig hielden met de turfwinning, maar met landbouw op de vruchtbare kleigrond.
In mei 1805 werd de polder door de stad Rotterdam geveild. De nieuwe eigenaren van de Drooggemaakte Binnenwegsche Polder kozen vervolgens als ingelanden een

Leen Molenaar, ook genaamd "De Bult" met zijn gezin bij de negende molen van de Binnenwegse polder in het begin van deze eeuw (collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)

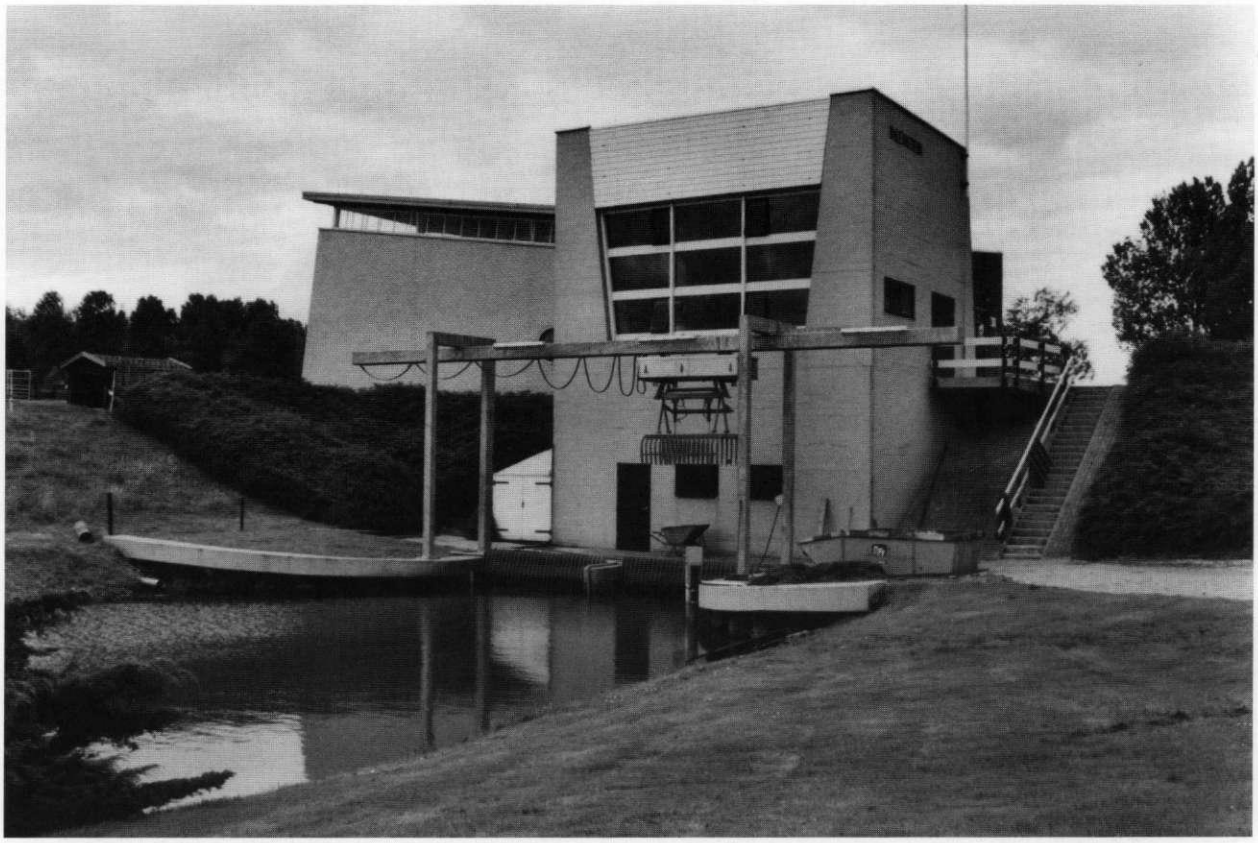

Gemaal Palenstein aan de Slootweg haalt het water meters omhoog tot in Rijnlands boezem (foto: Aat Hoogland)

polderbestuur bestaande uit een president en zes poldermeesters; daarnaast werden ook een penningmeester, kroosheemraden voor het dagelijkse toezicht en molenmeesters aangesteld. Tot 10 morgen land (circa 8,5 ha) had men één stem. Als de ingeland meer dan 30 morgen bezat, dan had deze vier stemmen. Jaarlijks vergaderde het polderbestuur de eerste woensdag van mei in het Rechthuis van Zegwaart. Met de kastelein van de herberg aldaar werd afgesproken dat het bestuur voor f 12,- per jaar vrij gebruik had van een bovenkamer en dat zij daar een kast mochten plaatsen.

In de daaropvolgende jaren beheerde het bestuur de polder: dijken en watergangen werden gecontroleerd, de Landscheiding werd vrij gehouden van ploegende boeren, bomen langs de Bleiswijkseweg werden verkocht en een verontwaardigde ambachtsheer van Zegwaart, Cornelis Balduinus Osy, die meende nog oude rechten te hebben op de polder, werd te woord gestaan. In 1810 werd in een overeenkomst met de dijkgraven en heemraden van de polders te Bleiswijk en Hilligersberg de bemaling van de polders gescheiden. Bij de Kruisweg kwam een verlaat en bij de Holvoeterbrug werd de Rottedijk afgedamd. Dit kostte de Binnenwegse Polder een kwart van de uitvoeringssom, zo'n f 4000,-.

In de jaren '60 van de 19de eeuw werd met de gemeentebesturen van Zoetermeer en Zegwaart de demping van de Delftse /Leidsewallenwetering tussen de grensbebouwing van beide dorpen besproken. Daarmee zou de Stenen Brug bij de Oude Kerk verdwijnen. Het polderbestuur had weinig bezwaren, want het onderhoud kwam voor tweederde voor haar rekening.

Onder Schieland

In 1851 werd de polder officieel bij Schieland ondergebracht, zoals al sinds 1370 feitelijk de situatie was. De uitwatering geschiedde en geschiedt immers nog steeds via dit hoogheemraadschap. De negen achtkanten windwatermolens sloegen hun water vanuit de ongeveer vijf meter diepe polder getrapt uit in de Rotte. In de 20ste eeuw hadden de molens een wiekenvlucht van 28 meter en schepraderen met een diameter van bijna zes meter. In 1922 kwam er dieselbemaling en verloren de windwatermolens hun betekenis. Enkele molens werden afgebroken, drie stuks werden geknot en zijn nog steeds te bewonderen aan de Klapachterweg en Achterlaan. Eén molen werd in zijn geheel overgeplaatst naar een nog steeds in bedrijf zijnde molenviergang te Aarlanderveen onder Alphen aan den Rijn. De molens maakten door het laag houden van de waterstand ook akkerbouw mogelijk, een terugkeer naar de eerste ontginningen in het veenlandschap. Een kwart van het land was bepoot met aardappelen, tot 40% van de grond werd afwisselend bebouwd met bieten en spruitkool en een derde deel van de polder liet in de zomer een beeld zien van wuivende tarwe- en gersthalmen.

Het landschap verandert

De laatste eeuw is de Binnenwegse Polder van aanzien veranderd. In 1867 verscheen vanuit de zuidelijke helft de stoomtrein op de Rijnspoorweg van Den Haag naar Gouda. Voor een deel lag de spoorbaan aan de westzijde van Zoetermeer op de Landscheiding; de Binnenwegse Polder werd van west naar oost doorsneden met een station aan de Molenweg, nu Stationsstraat. Midden jaren dertig van

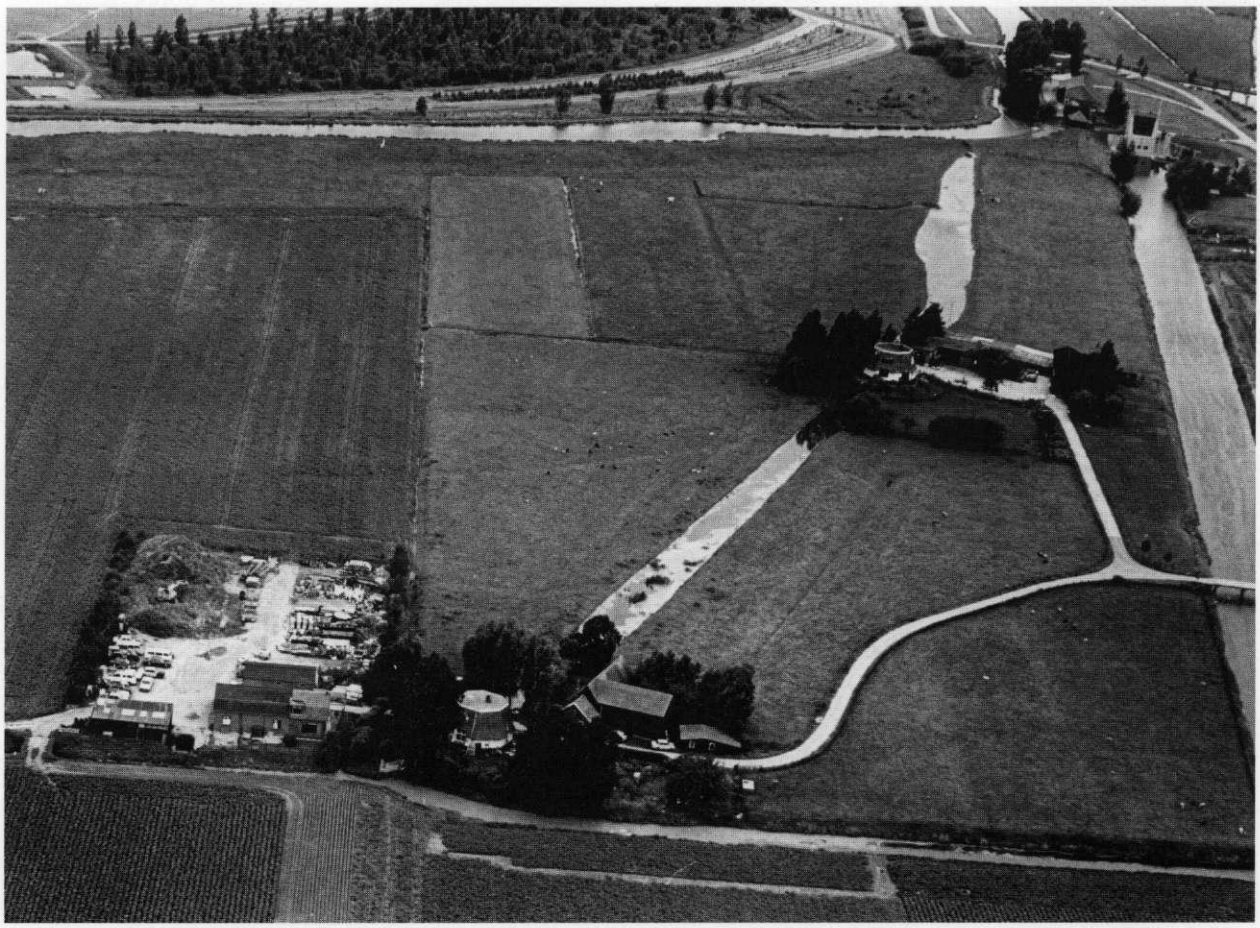

De molengang van de Palensteinse polder omstreeks 1980, vóór het uitgraven van de Zoetermeerse Plas (collectie Gemeentearchief Zoetermeer)

deze eeuw kwam daar ook nog eens de Nieuwe Weg bij, rijksweg 12. Het benodigde zand werd met toestemming uit de Binnenwegse Polder gehaald, resulterend in de Plas van Poot aan de Bleiswijkseweg.
Na de Tweede Wereldoorlog kwam een waterzuivering aan de Rokkeveenseweg, die weer grotendeels overbodig werd door een vuilwaterleiding richting zee in 1971.
De Nieuwe Hoefweg tussen Bleiswijk en Benthuizen werd aangelegd over het oostelijke deel van de Landscheiding en de Hildam. Tevens werd een nieuwe weg aangelegd langs het smalle dijkweggetje de Zoetermeerse Laan, dat er nu nog naast ligt als een hooggelegen groenstrook met asfalt bovenop.
In januari 1974 werd het polderbestuur opgeheven. De polder werd samengevoegd met vier andere polders tot het Rotte-district. Verzet tegen de plannen — de ingelanden zouden veel verder van het bestuur komen af te staan — mocht niet baten. Als herinnering aan het rijke verleden werd op de laatste vergadering een oude meetketting aan het Historisch Genootschap Oud Soetermeer overgedragen; niet toevallig was de secretaris van de polder ook voorzitter van het Genootschap.
In de jaren '70 kwam groeiend Zoetermeer over de grenzen van de polder heen. Het Van Tuyll Sportpark werd aangelegd, de industrieterreinen Hoornerhage en Zoeterhage duwden de vruchtbare akkergronden naar het oosten. De Zegwaartseweg werd een drukke autoroute, ondanks het feit dat Rijnland al in 1473 verboden had met wagens over de Zegwaartseweg te rijden omdat zij beschermd moest worden als feitelijke landscheiding.

Palensteinse Polder

Het was een hele opgave om in het vrijwel volledig verveende land de wegen en dijken boven water te houden. Met name in de natte winter stond het water hoog en kalfden oevers af. De Slootweg ten westen van Benthuizen en in het noorden van de Buitenwegse Polder werd aan beide zijden bedreigd door

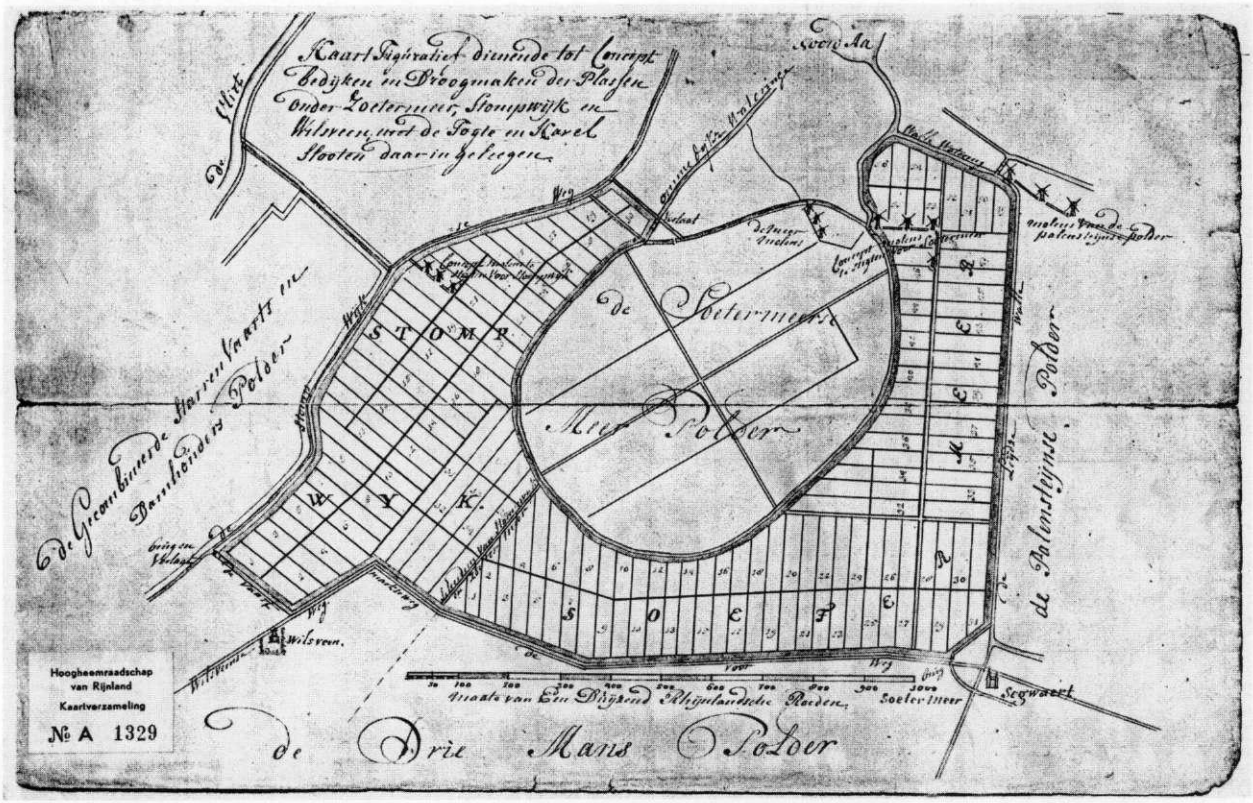

De gezamenlijke droogmaking van Zoetermeer en Stompwijk werd in 1767 strak verkaveld (Hoogheemraadschap van Rijnland A 1329)

Gemaal De Nieuwe Polder omstreeks 1965 (collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)

uitgeveende plassen. In 1739 moest actie worden ondernomen. Deels stond aan de kant van Zegwaart al een houten beschoeiing. Deze werd versterkt door meer tegen de weg aan twee rijen wilgen- en elzenpaaltjes van anderhalve meter lengte te slaan op bepaalde afstanden van elkaar en deze te verbinden met rijswerk, gevlochten wilgen- of essentakken. De tussenruimte werd opgevuld met puin. Daar waar nog geen houten beschoeiing stond werden drie rijen palen geslagen. Ook andere dijken en wegen als de Leidsewallen en de Schinkelweg hadden constant aandacht nodig van het ambacht Zegwaart.
In 1759 verleenden de Staten van Holland en Westfriesland toestemming tot het bedijken en droogmalen van de Buitenwegse Polder. Zegwaart nam een derde deel voor haar rekening, de ambachtsheer Joan Osy de rest. Naar diens Huis te Palenstein aan de Dorpsstraat werd de droogmaking vervolgens Palensteinse Polder genoemd. Enkele jaren later kreeg Osy het gehele gebied in handen. Vanuit de achterramen van zijn huis kon hij dit bezit in ogenschouw nemen. Het reikte van de Leidsewallen tot de Zegwaartseweg en van het dorp tot de Slootweg bij Benthuizen. In 1774 gingen zijn erfgenamen over tot het verkopen van kavels grond.
De polder werd drooggehouden door drie schepradmolens die in het noorden van het gebied uitsloegen op de Elleboogse Wetering, totdat in 1924 de dieselmotor het werk overnam. De molens werden afgeknot maar staan er nog steeds. Vlak in de buurt staat het nieuwe gemaal Palenstein dat de huidige woonwijken Palenstein, Seghwaert en Noordhove bedient, alsook enkele polders bij Benthuizen.

Nieuwe Polder

In het gebied tussen de Voorweg, de Leidsewallen en de Meerpolder lagen verschillende kleine polders die sterk waren uitgeveend. Tussen 1767 en 1771 werd dit land met behulp van vier molens drooggemalen. Het Stompwijkse deel kreeg de naam Drooggemaakte Grote Polder, het Zoetermeerse deel Zoetermeerse of Nieuwe Drooggemaakte Polder. De laatste kreeg in 1965 in combinatie met de Driemanspolder de naam Nieuwe Driemanspolder.
Net als in de andere droogmakerijen moest heel wat worden geregeld. Door de vele veenafgravingen was onder meer de Leidsewallendijk op sommige plekken doorgraven en de vaart was in onbruik geraakt. Nu werd deze een deel van de ringdijk rondom de nieuwe polder. De droogmakers, de dorpsbesturen van Zoetermeer, Zegwaart en Stompwijk, spraken in 1770 af dat Zegwaart de zaak zou herstellen en dat de anderen zouden meebetalen. Zeven jaar later kwam men daar op terug en deed Zoetermeer het werk. Aan de westzijde van de dijk werd het vervallen "Wallepad" weer begaanbaar gemaakt. Daarna ging het pad over in handen van Zegwaart al mocht Zoetermeers vee aan de zijde van de droogmaking over het pad lopen om uit de wetering te drinken. Het pad

werd bij het dorp echter onderbroken door een doorvaart. Schepen moesten naar de scheepmakerij van Leendert van der Togt aan de Leidsewallen kunnen blijven varen.
Door de droogmaking verdwenen ook de laatste resten van de eerste ontginnningen van Zoetermeer bij het Zoetermeerse Meer zoals de Eerste en Tweede Weg. Vaarten als die langs de Broekweg en Zwaardslootseweg werden onbeduidende slootjes.
De vier molens waarmee de polder werd drooggemalen, werden in 1877 afgebroken en vervangen door het Gemaal De Nieuwe Polder dat net als de eerdere molens op de Noord-Aasche Vliet uitsloeg. Het gebouw is nog steeds te zien aan de rand van de Zoetermeerse Plas maar de pomp heeft inmiddels een veel kleinere behuizing gekregen. Die Plas wordt sinds 1977 gevoed door gemaal De Leyens die overtollig water uit de vijvers en sloten van de woonwijken Meerzicht, Driemanspolder, Buytenwegh en De Leyens omhoog haalt.

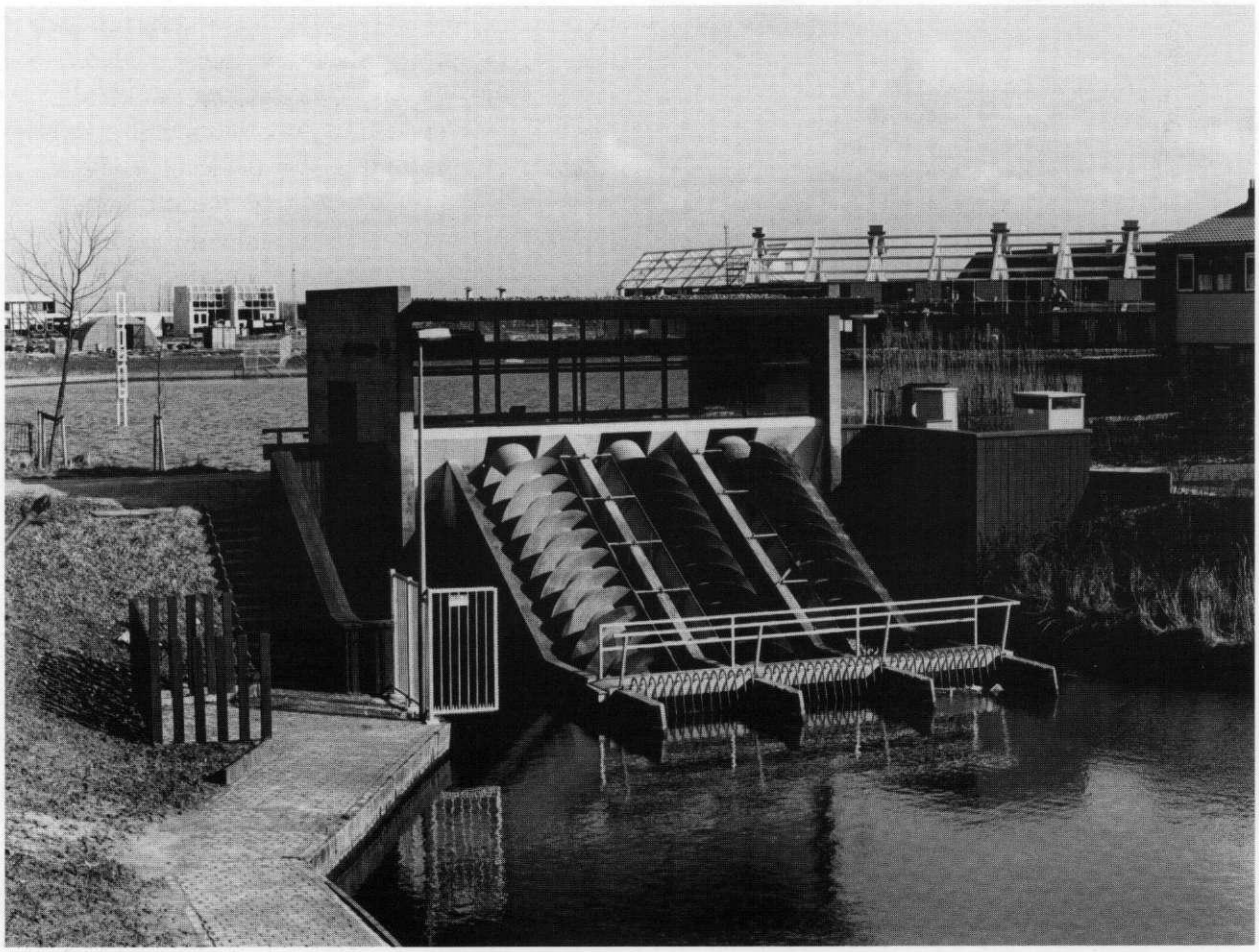

Gemaal De Leyens in de beginjaren. Inmiddels is de middelste vijzel vervangen door een pomp (collectie Gemeentearchief Zoetermeer)

5. Ander water

Vaarwater

Pas anderhalve eeuw stellen spoorwegen en redelijk verharde wegen ons in staat vrij snel overal te komen. Tot die tijd waren wegen soms onbegaanbaar en zeker voor het vervoer van grote vrachten ongeschikt. Waterwegen waren hier echter zeer bruikbaar voor en West-Nederland had daar geen gebrek aan. Dat vervoer over water zag er wel wat anders uit dan de enorme binnenvaartschepen die we tegenwoordig de grote rivieren en kanalen zien doorklieven. De vaarten rondom de polders waren smal en ondiep en vereisten speciale schepen. Ze mochten nooit breder zijn dan de smalste sluis, waren laag vanwege de vele bruggen en het waren platbodems om de diepgang zo gering mogelijk te maken.

Beurtvaart

Rond 1800 waren er geregelde diensten vanuit de dorpen naar de 'grote stad'. Op vaste weekdagen werden verbindingen onderhouden tussen Zoetermeer-Zegwaart en Den Haag, Leiden, Delft en op zondag ook naar Rotterdam. Boeren waren voor de afzet van hun produkten geheel afhankelijk van deze scheepvaart totdat in de loop van de 19de eeuw het wegenstelsel verbeterde en spoorwegen werden aangelegd. De schippers verdwenen daarmee nog niet van het toneel. Vrachtauto's bestonden nog niet en voor het vervoer van bulkgoederen waren schepen een goedkoop transportmiddel: zand, grind, stenen, hout en allerhande benodigdheden voor bedrijven en winkeliers naar de dorpen toe, landbouwprodukten uit de dorpen naar de steden. Na 1860 komen we schippersnamen uit het tweelingdorp Zoetermeer-Zegwaart tegen als P. van Leeuwen, M. van Driel, J. Sentel, P. en C. Bos. Zij voeren regelmatig via de Leidsewallen door het Elleboogse Verlaat — een kleine sluis voor schepen met een maximumafmeting van 2.95x16.50 meter — naar de Noord-Aa en vandaar richting Oude Rijn of Vliet. Andersom konden ze via de Leidsewallen en de vaart om het dorp heen naar de Voorweg, de korenmolen aan de Stationsstraat en zelfs tot het einde van de Zegwaartseweg varen.

Van zeilen en jagen naar motorvaart

Dat varen betekende niet lekker onderuit met een kloppend hart onder het dek. Niks geen motor voor deze schippers, alles zeilend of, als er een ongunstige wind stond, lopend op de wal het schip voorttrekkend, beter bekend als 'jagen'. Door weer en wind, een zwaar beroep. Tot de varende familie Van Beek rond 1920 de stoute schoenen aantrok en een motorschuit aanschafte. Dit leverde nogal wat boetes op omdat de polderbesturen absoluut niet wilden dat de dijken beschadigd werden. Toch was de motor niet tegen te houden. In 1933 kwam er een regeling voor de motorvaart waarbij de schippers jaarlijks f 35,- betaalden voor een vergunning ten behoeve van het onderhoud van de oevers.
In de jaren dertig echter was het kleine scheepvaartvervoer al danig op z'n retour door de opkomst van de vrachtauto. Deze kon wel minder vracht vervoeren in één keer maar was veel flexibeler en kon door het verbeterde wegenstelsel bijna overal komen. In 1924 voeren door het Elleboogse Verlaat nog zo'n 500 schepen. Dat aantal zal in de jaren 1930 niet meer gehaald zijn.
In 1933 vroegen nog elf Zoetermeerse schippers een jaarvergunning aan om met hun motorschuit van en naar Zoetermeer te mogen varen. Daarnaast waren er vele eenmalige bezoeken door andere schippers. In totaal

leverde dat ruim f 500,- op. Drie jaar later en midden in de economische crisis was dat gedaald tot f 154,-. De laatste schippers hielden het vol tot in 1957. De Gebr. Voorwinden, C. Voorwinden en P. Scholten voeren toen voor het laatst door het Elleboogse Verlaat dat werd gesloten en afgebroken. Zoetermeer had voor het eerst in haar geschiedenis geen verbinding meer met open water.

Drinkwater

Eeuwenlang heeft men water uit de put, regenwater of oppervlaktewater gebruikt als drinkwater. Vooral in de steden was het water echter sterk vervuild en moest men voor consumptie of bijvoorbeeld het bier brouwen water elders halen. Zo voeren op Amsterdam dagelijks waterschepen vanuit het stroomgebied van de Vecht. De steden gingen dan ook als eerste over op het aanleggen van drinkwaterleidingen, vanaf het midden van de 19de eeuw; de dorpen kwamen later.
In Zoetermeer en Zegwaart werden vanaf 1921 plannen ontwikkeld die leidden tot de oprichting van de Stichting Drinkwaterleiding De Tien Gemeenten. Behalve de eerder genoemde dorpen waren ook Benthuizen, Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs, Bleiswijk, Moerkapelle, Nootdorp, Pijnacker en Zevenhuizen bij dit project betrokken, tien stuks in totaal. Een buizennet werd aangelegd voor wateraanvoer vanuit Wassenaar en in het zuiden van Zegwaart werd een watertoren gebouwd.
Deze 47,5 meter hoge en ruim 10 meter brede watertoren werd in 1928 in werking gesteld. Onder de koepel bevond zich een reservoir van 500 m^3 water dat vanaf 38 meter hoogte voor druk op de leidingen zorgde. Aan de buitenkant is de overgang naar het reservoir prachtig te zien: daar waar de achtkantige toren overgaat in zestien vlakken.
Decennialang is de toren een markant punt geweest in de omgeving, zelfs voor treinreizigers en automobilisten op de rijksweg. Het gemeentelijke monument ligt nu wat verscholen achter de bebouwing van Rokkeveen maar de toren heeft haar markerings-

Aan Den Hoorn was rond 1920 nog een losplaats voor schepen (collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)

punt binnen de wijk behouden op de punt van het Hoekstrapark. Het waterreservoir is al weer enige tijd leeg en vervult geen functie meer in de drinkwatervoorziening. Rest ons een klim over vele traptreden en een benauwend ogenblik in de smalle ruimte in het midden van de waterbak voor een prachtig uitzicht over Zoetermeer.

Riolering

Tot voor enkele jaren werd afvalwater geloosd in een sloot of een gierkelder. Het openbare urinoir aan de Leidsewallen plande men rond 1950 niet voor niets langs een wetering. Bij de Tien Plagen (nu de eerste huizenrij aan de Vondelstraat) was de situatie zo onhygiënisch dat de eigenaren, waaronder Nutricia, eind 1949 opdracht kregen om sceptic-tanks aan te leggen.
In oktober 1946 stelde de gemeenteraad f 1700,- beschikbaar voor het maken van een rioleringsplan. In augustus 1947 werden de plannen vastgesteld en een jaar later was het bestek gereed. Daarna stokte de zaak: eerst werd het materiaal afgekeurd, daarna ontstonden enige technische problemen.
Pas in 1951 kon de afdeling gemeentewerken van de gemeente Zoetermeer bij monde van de adjunct-gemeenteopzichter H.A. Kampschmidt trots mededelen dat op het gebied van de openbare riolering grote verbeteringen tot stand waren gekomen: de Molenstraat en de Rokkeveenseweg waren voorzien van een diep-riool. Kampschmidt vervolgde enthousiast: 'De Fa. De Vries en Zn. te Delft voerde het werk uit, waarbij gebleken is dat deze aannemer, voor een zo'n moeilijk en riskant werk als dit, zeer zeker een behoorlijk figuur heeft geslagen. De gehele uitvoering van het werk duurde acht maanden en de gemeente Zoetermeer beschikt hier thans over een riolering waarop meerdere grote steden jaloers zouden zijn. Twee rioolgemalen werden eveneens gebouwd. Ze werken beide volautomatisch. Verschillende vervuilde sloten zullen in de loop van het volgend jaar opgeruimd kunnen worden, hetgeen een grote vooruitgang betekent. De riolering van de

Eén van de laatste keren dat het Elleboogse verlaat werd gebruikt, circa 1957 (collectie Historisch Genootschap Oud Soetermeer)

sloot achter de Stationsstraat werd reeds uitgevoerd en de demping en riolering van de sloten achter de Schinkelweg, de Rokkeveenseweg en de tocht haaks op de Jan Hoornstraat en de Molenstraat is momenteel in uitvoering.' Het rioolwater werd aan de Rokkeveenseweg nog rechtstreeks naar de tocht in de Binnenwegse Polder gepompt. Sinds kort ging dat niet meer via de Plas van Poot maar direct naar de tocht en vervolgens naar de Rotte.

Echt optimaal werd deze afvoer via oppervlaktewater niet gevonden. Pas met de bouw van een rioolwaterzuivering in 1959-1960 bij de rijksweg aan de Rokkeveenseweg werd dit probleem grotendeels opgelost. Tijdelijk, want de groei van de stad resulteerde in grotere afvalstromen, ook al werd het regenwater zo veel mogelijk gescheiden van het huishoudelijk en industrieel afvalwater. Begin jaren 1970 werd de zuivering van rioolwater gestopt en fungeerde de installatie aan de Rokkeveenseweg alleen nog als tijdelijke berging en als

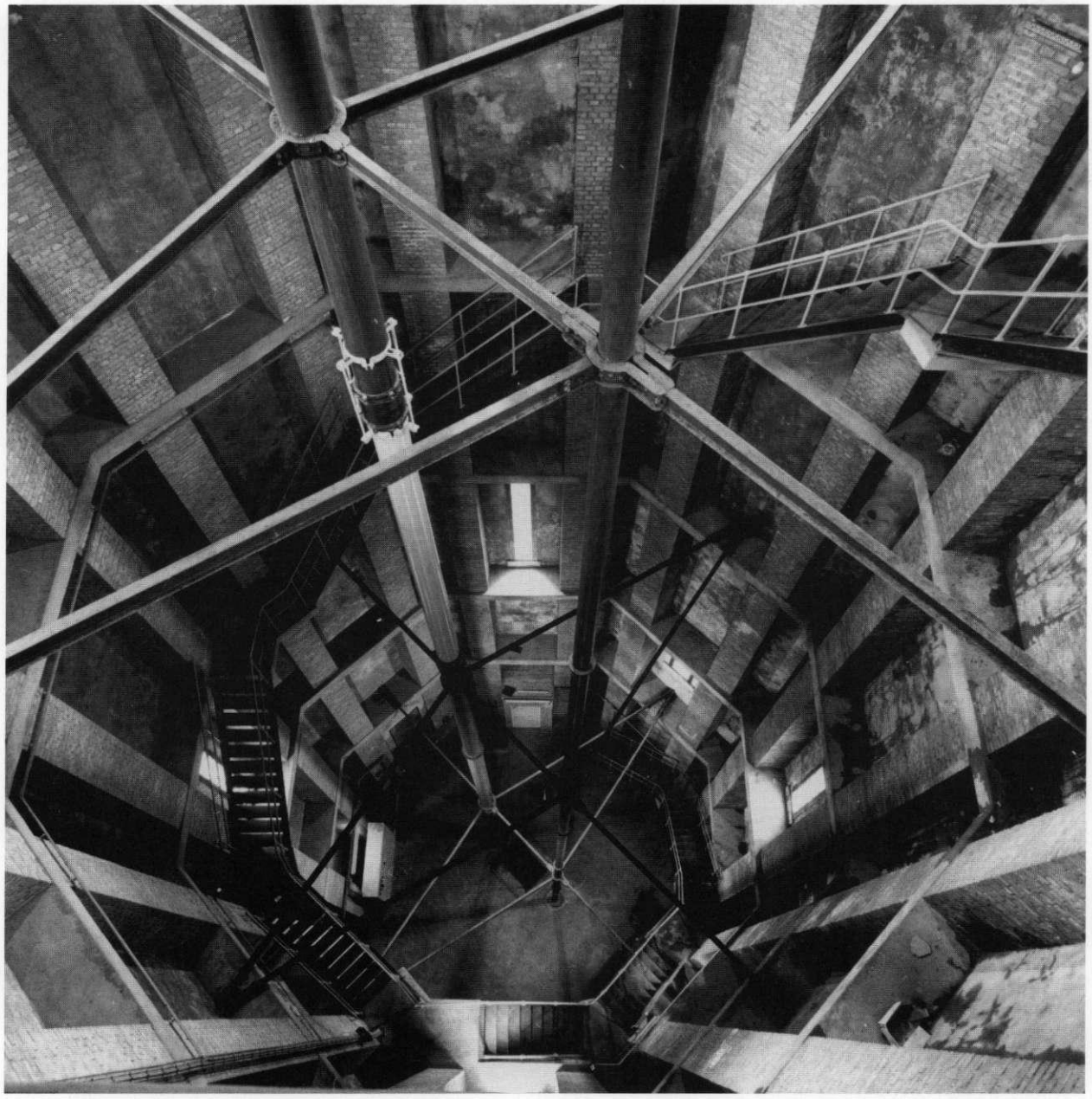

Interieur van de watertoren aan de Derde Stationsstraat in Rokkeveen (foto: H.W. Krüse, TU Delft)

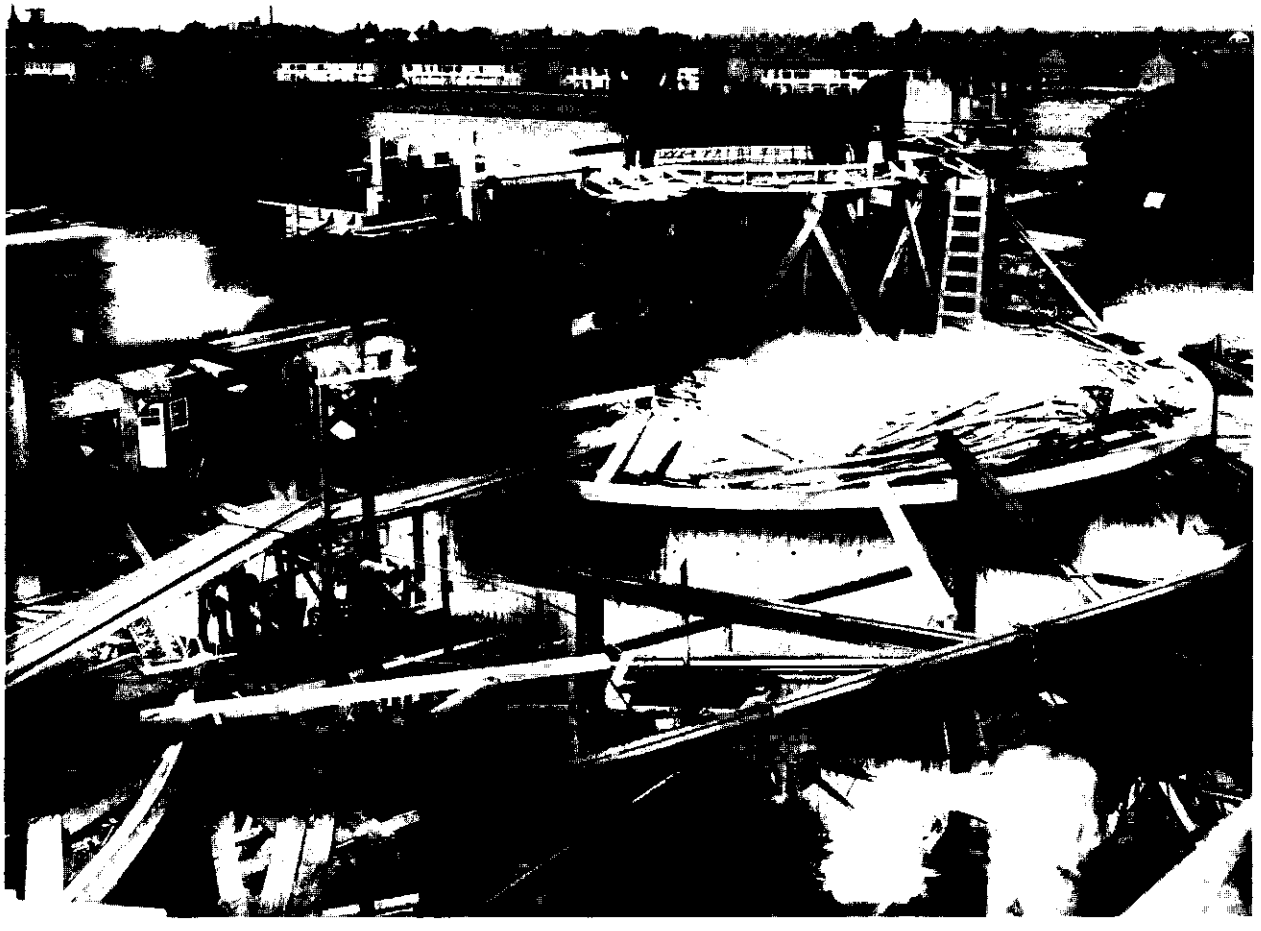

Bouw van de rioolzuiveringsinstallatie aan de Rokkeveenseweg in 1959 (foto: G.W. van Duinen, collectie Gemeentearchief Zoetermeer)

pompstation naar het nieuwe gemaal aan de Oostergo. Ook het rioolwater vanuit de noordzijde van Zoetermeer komt hier in Meerzicht aan. Gemaal Oostergo pompt al dat afvalwater vervolgens richting Den Haag.

Anders omgaan met water

In het grootste deel van Zoetermeer worden hemelwater en vuil huishoudelijk water gescheiden. Het laatste gaat naar de waterzuivering in Den Haag, het schone water via putten naar sloten en vijvers. Daar wordt het zo veel mogelijk opgeslagen voor droge tijden. In bepaalde delen van het tot stad uitgegroeide dorp wordt anders met water omgesprongen. Tegen de Zegwaartseweg aan in de wijk Noordhove ligt een buurtje genaamd De Boomgaard. Waar het kan is de bestrating open zodat meer regenwater de grond in kan zakken of via een stelsel van goten, grindbeken en greppels terecht komt in een spaarbekken.
Voor Oosterheem is lange tijd gewerkt aan een plan om naast een drinkwaterleiding ook een huishoudwaterleiding aan te leggen. Dit bleek echter zeer duur te zijn en het "milieurendement" van bijvoorbeeld isolatie, zonneboilers en windenergie was veel hoger. Vanuit het Stadsnatuurplan is echter wel een Waterplan voor Oosterheem opgesteld. Het is de bedoeling dat regenwater zo veel mogelijk in het gebied wordt vastgehouden en tegelijk op weg naar de watergangen zo veel mogelijk wordt gezuiverd in bijvoorbeeld begroeide bermen. Hondenuitlaatplaatsen worden zo gesitueerd dat regenwater van daar niet zo

Watervervuiling bij een op zich fraai overlaatje (collectie Gemeentearchief Zoetermeer)

maar in de watergangen stroomt. Bewoners worden attent gemaakt op de nadelige effecten van eendjes voeren en bomen worden van het water gezet om bladafval daarin te voorkomen. Als meer water in een bepaalde periode nodig mocht zijn, dan heeft het Zoetermeerse Plassen complex aan de andere kant van de Zegwaartseweg het schoonste water. De hoeveelheid afvalwater wordt verminderd door waterbesparende maatregelen in de woningen.

Recreatie

Rond 1950 was in Zoetermeer nog zeker geen sprake van goed zwemwater. Sloten en vaarten waren sterk verontreinigd door onder meer huishoudelijk afval. Toch liet de Zoetermeerse jeugd zich daar in de zomer niet door ontmoedigen en nam een verfrissende duik in het niet al te schone water. In 1938 was al eens gepoogd een zweminrichting in de Delftsewallenwetering bij de watertoren te exploiteren maar deze poging stierf een vroege dood. Eind 1949 boog de gemeenteraad zich bij de bespreking van de begroting langdurig over een bedrag van f 10,- voor voorzieningen aan de zwemplaats in de Leidsewallenwetering. A.G. Scheer van de ARP betoogde: 'er wordt in vuil water gezwommen en deze toestand kan niet bestendigd blijven. Spreker zou gaarne zien dat die conservatieve geest bij B. en W. verdwijnt.' De PvdA'er J. van 't Hoff voegde er aan toe dat 'uit de tegenwoordige toestand de grootst mogelijke zedenverwildering ontstaat en wijst op het zwemmen in de Leidsewallen waar nooit politietoezicht aanwezig is en daar dingen gebeuren, welke niet kunnen worden gedoogd.' Een echte

Vlotten bouwen is vanouds een leuk spel. De jeugd vermaakt zich hier in de jaren zeventig bij de Willem Paaphove (foto: Kees van den Burg, collectie Gemeentearchief Zoetermeer)

zweminrichting kon er niet komen zolang het rioleringsplan niet rond was, vonden alle raadsleden, en de begrotingspost werd tot f 100,- verhoogd, onder meer om wat glas op te ruimen.
Tot het begin van de jaren 1970 moesten de Zoetermeerders het doen met sloten of de zwembaden in Hazerswoude en Pijnacker. Toen werd het Keerpunt gebouwd. In de jaren 1980 keerde men weer terug naar natuurwater door de aanleg van een strand bij de Zoetermeerse Plas. Die plas betekende ook het begin van andersoortige recreatie zoals zeilen, surfen, kanoën, duiken en zelfs waterfietsen. Vissen deed men eeuwenlang beroepshalve, tegenwoordig nog alleen recreatief, alleen of in verenigingsverband als in 't Pontje.
Eén sport kan nauwelijks beoefend worden op de zeer diepe Zoetermeerse Plas: schaatsen. Zoetermeer kent al een zeer lange schaatstraditie en bezit zelfs een meer dan honderd jaar oude ijsvereniging. Tot het eind van de jaren 1980 was het mogelijk om lange tochten te maken via de Leidsewallen met een klein stukje klunen op de gedempte sluis naar Stompwijk, Zoeterwoude en verder. Tegenwoordig vindt het schaatsplezier vooral plaats op de vele vaarten, sloten en vijvers die Zoetermeer rijk is.

Zoetermeer in oud waterwerk

De waterhuishouding in het huidige Zoetermeer is resultaat van een eeuwenlange ontwikkeling. Nog steeds vervullen de oude dijken en weteringen een belangrijke rol. De Zegwaartseweg en de Oostkade in Oosterheem scheiden nog steeds het water van Rijnland en Schieland. De Leidse- en

Delftsewallen, Voorweg- en Zegwaartseweg-wetering en de Buurvaart rondom het Dorp vormen de tussenboezem. Zij geven vanaf 1,70 meter onder N.A.P. in droge tijden water aan de vele sloten en vijvers in de stad. De bodem ligt daar op ongeveer min vijf meter. Ten oosten van de Zegwaartseweg gaat overtollig water naar de Rotte. Ten westen daarvan brengt gemaal De Leyens het water op hoogte van de Zoetermeerse Plas, -4 meter N.A.P. Dat laatste peil is zo gekozen dat brak kwelwater uit de diepte zo min mogelijk naar boven kan komen door er druk op te houden en waarbij tegelijkertijd het zoete grondwater niet door de huiskamers loopt. Vanuit die enorme plas kan weer water worden opgepompt naar de Leidsewallenwetering om het nogmaals door de stad te laten circuleren. Als het water echt weg moet uit het gebied dan slaat gemaal De Nieuwe Polder, op de rand van de Zoetermeerse Plas en de Noord-Aasche Vliet, het overtollige water richting Noord-Aa of Stompwijk uit op een hoogte van -0,60 meter, Rijnlands boezem genoemd. Vandaar wordt het afgevoerd naar de Oude Rijn of de Vliet.
Samengevat zijn in Zoetermeer dus vier niveaus te onderscheiden. Allereerst het polderniveau van zo'n -5 meter met het waterniveau in sloten en vijvers op circa -5,80 meter N.A.P.. Vervolgens de Zoetermeerse Plas van -4 meter. Het derde niveau is de tussenboezem van de oude weteringen die op -1,70 meter als waterinlaat fungeren. Het vierde peil is Rijnlands boezem die ruim een meter hoger overtollig water afvoert.

Zoetermeer probeert al vanaf de eerste ontginningen water kwijt te raken. Zij kan echter niet zonder water. Enerzijds is het noodzakelijk vocht voor plant en dier, anderzijds dient het om de bodem niet te snel te laten inklinken. Zoetermeerders hebben altijd gevochten voor droge voeten maar danken tegelijkertijd hun bestaan aan water.

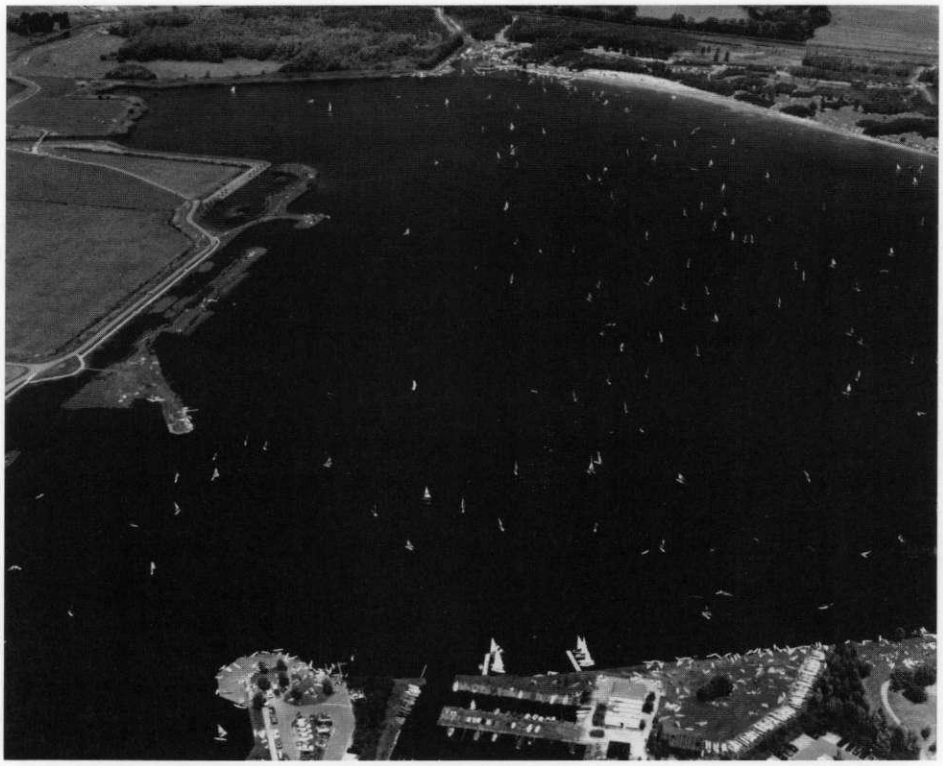

De Zoetermeerse Plas leent zich al jaren uitstekend voor allerlei waterrecreatie (foto: Ch. Smit, collectie Gemeentearchief Zoetermeer)

Verantwoording

Bronnen (2000)

Hoogheemraadschap van Delfland

Collectie kaarten.

Hoogheemraadschap van Schieland

Oud archief Schieland: A7.

Archief Binnenwegse Polder: 1, 3, 9, 15.

Collectie kaarten.

Waterschap Wilck & Wiericke

Keurkaart, april 1999.

Gemeentearchief Leiden

Archief secretarie voor 1575: 1263

Gemeentearchief Zoetermeer

Archief van het plaatselijk bestuur van Zoetermeer, 1544-1813:
nr. 330-333, 336, 338, 406, 410-411, 768.

Archief van het plaatselijk bestuur van Zegwaart, 1504-1813:
nr. 609, 638, 639-655, 662, 667, 674-675, 683-684, 793, 797, 801, 807-809, 828, 859, 922.

Fragmentarchieven: collectie eigendomsbewijzen:
nr. 26/55, 56, 62.

Collectie kaarten.

Documentatiemateriaal, waaronder Polders, Waterstaat, Geïndiceerde archieven.

Historisch Genootschap Oud Soetermeer

Collectie foto's, Collectie kaarten, Documentatie, Bibliotheek.

Archeologische Werkgroep Zoetermeer (AWZ), projectdossier 119, Oosterheem.

Met dank aan R. Grootveld, B. Koopmans en C. Tückermann van de gemeente Zoetermeer en H. Volkerts van waterschap Wilck & Wiericke voor hun adviezen en het ter beschikking stellen van materiaal.

Literatuur

Amstel-Horák, M.H.V. van., De morgenboeken van Rijnland, drie eeuwen ongeregeldheid, in: Leids Jaarboekje (1985) 150-178.

Bicker Caarten, A., Middeleeuwse watermolens in Hollands polderland, 1407/ '08- rondom 1500. Wormerveer, Stichting Uitgeverij Noord-Holland 1990.

Boer, D.E.H., Graaf en grafiek; sociale en economische ontwikkelingen in het middeleeuwse 'Noordholland' tussen circa 1350 en circa 1415. Leiden, dissertatie 1978.

Boer, D.E.H., E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij eds., Wi Florens; de Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de dertiende eeuw. Utrecht, Uitgeverij Matrijs 1996.

Dekker, L., Binnenwegse Polder. Publicatie lezing, 1949.

Diepeveen, W.J., De vervening in Delfland en Schieland tot het einde der zestiende eeuw. Leiden, Eduard IJdo NV 1950.

Doorn, D. van, J.A. Jaeger e.a., Gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het 700-jarig bestaan van het Hoogheemraadschap Schieland 1273-1973. Rotterdam z.j.

Fockema Andreae, S.J., Hoogheemraadschap van Rijnland, zijn recht en zijn bestuur van den vroegsten tijd tot 1857. Leiden, NV Boek- en Steendrukkerij Eduard IJdo 1934; reprint Alphen aan den Rijn, Uitgeverij Canaletto 1982.

Fockema Andreae, S.J., Schets van Zuid-Hollandse watersnoden in vroeger tijd, in: Zuid-Hollandse Studiën III. Voorburg, Drukkerij Die Haghe 1953.

Fruin, R. ed., Enqueste ende Informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in den jaere MCCCCXCIIII (1494). Leiden, E.J. Brill 1876.

Fruin, R. ed., Informacie up den staet faculteyt ende gelegentheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaen in den jaere MDXIV (1514). Leiden, A.W. Sijthoff 1866.

Gouw, J.L. van der., De Landscheidingen tussen Delfland, Rijnland en Schieland. Hilversum, Uitgeverij Verloren 1987.

Grootveld. R., Van dertiende eeuw tot heden; polderhistorie van Zoetermeer, in: Streekblad (13 januari 1984).

Grootveld, R., m.m.v. J.P. Rijnsburger., Inventaris van de archieven van het plaatstelijk bestuur van Zegwaart, 1504-1813. Zoetermeer, gemeente Zoetermeer 1995.

Hart, G. 't., Rijnlands bestuur en waterstaat rondom het beleg en ontzet van Leiden (1570-1580), in: Leids Jaarboekje (1974) 13-29 ev.

Henderikx, P.A., De ontginningen en de zorg voor afwatering en dijken in het Hollands-Utrechtse veengebied (tiende tot dertiende eeuw), in: Holland en het water in de middeleeuwen, Strijd tegen het water en beheersing en gebruik van het water. D.E.H. de Boer e.a. ed. Hilversum, Verloren 1997.

Hengeveld, H., Ons Water VII. Water in de polderstad Zoetermeer, in: Tijdschrift Vereniging Koninklijke Nederlandsche Heide Maatschappij (dec 1978) 471-485.

Hoefnagel, P.G., Uit de geschiedenis van Zoetermeer, de Binnenwegse Polder, in: Zoetermeer (februari 1968).

Hoving, J., Inventaris van het archief van de Palensteinsche Polder onder Zoetermeer, 1759-1969. Leiden, Hoogheemraadschap van Rijnland 1991.

Ibelings, B., Turfwinning en waterstaat in het Groene Hart van Holland vóór 1530, in: Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis, Themanummer Turfwinning in Laag Nederland voor 1530, 5-2 (december 1996) 74-80.

Jaeger, J.A., Inventaris van de Binnenwegse Polder, 1373, 1629-1973. Rotterdam, Hoogheemraadschap van Schieland 1978.

Kan, F.J.W. van., Sleutels tot de macht, de ontwikkeling van het Leidse patriciaat tot 1420. Studies over Holland in de Middeleeuwen deel 2. Hilversum, Uitgeverij Verloren, dissertatie Leiden 1988.

Koopmans, B., B. Tuinstra en B. Westenbroek eds., Het Huis te Palenstein in Zegwaart: historisch en archeologisch onderzoek naar een kasteel in het veen. Zoetermeer, Historisch Genootschap Oud Soetermeer 1993.

Linden, H. van der., Oorsprong en oudste ontwijkkeling van het Hoogheemraadschap van Rijnland, in: Holland 22-3 (1990) 129-134 ev.

Muller, E. en K. Zandvliet eds., Admissies als landmeter in Nederland voor 1811; bronnen voor de geschiedenis van de landmeetkunde en haar toepassing in administratie, architectuur, kartografie en vesting- en waterbouwkunde. Alphen aan den Rijn, Canaletto 1987.

Postma, C., Het Hoogheemraadschap van Delfland in de Middeleeuwen 1289-1589. Hilversum, Uitgeverij Verloren 1989.

R., F. van., Een unieke bemaling voor het nageslacht behouden. De Driemanspolder onder Zoetermeer en Stompwijk, in: Heemschut (1937) 56-58.

Scheele, J.M., Inventaris van het archief van het Waterschap De Elleboogse en Stompwijkse verlaten onder de gemeente Leidschendam en Zoetermeer. Leiden, Hoogheemraadschap van Rijnland 1984.

Schmeink, T., Nederland waterstaat. Amsterdam, Stichting Open Monumentendag 2000.

Sloof, J.H.M., Inhoudsopgave van het protocol van bestuurshandelingen van dijkgraaf en hoogheemraden van het Hoogheemraadschap van Rijnland, 1444-1457. Leiden, Hoogheemraadschap van Rijnland 1984.

Sloof, J.H.M., Voorlopige inventaris van het archief van de Nieuwe Polder onder Zoetermeer, 1736, 1767-1975, 1977. Leiden, Hoogheemraadschap van Rijnland 1994.

Sloof, J.H.M., Voorlopige inventaris van het archief van de Zoetermeersche Meerpolder onder Leidschendam 1614-1978 (1979). Leiden, Hoogheemraadschap van Rijnland 1994.

Tang, L.P. van der., Over 'Meermolens' en nog meer molens, in: 't Seghen Waert (1991-1993).

Teixeira de Mattos, L.F., De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland, deel 1 en 2. Den Haag, Martinus Nijhoff 1906-1908.

Tetteroo, A.J.M., De vervening, bedijking en droogmaking der polders van Zoetermeer en Zegwaart. Vlaardingen, typescript 1971.

Vermeulen, T., Zoetermeer Dorp: serie over Zoetermeer tussen 1935 en 1966, in: Het Huisnummer van de Christelijke Woningbouwvereniging Zoetermeer, voortgezet in Vidomes Magazine Zoetermeer. A.Wiewel ed. (1994-).

Waaij, P. van., Droogmaking Zoetermeerse Meer 1614-1616, in: 't Seghen Waert (1990-1991).

Beschrijving van de provincie Zuidholland behoorende bij de waterstaatskaart. Den Haag, Landsdrukkerij 1937.

Keur of politieverordening voor de Binnenwegse Polder onder Zoetermeer en Bleiswijk, 1954, herziening 1970. Zoetermeer 1970.
Waterschappen in Zuid-Holland. Den Haag, Unie van Waterschappen 1981.

Inventaris van het oud-archief van het Hoogheemraadschap Schieland 1273, 1299-1953. Rotterdam, Hoogheemraadschap Schieland 1992.

Sprekend Verleden in gesprek met Piet van der Marel, in: 't Seghen Waert 11-2 (april 1992) 21-24.

Historische Straten in Zoetermeer deel 4: Zegwaartseweg, Rokkeveenseweg, Schinkelweg, Den Hoorn, Broekweg, Leidsewallen, Meerpolder, Roeleveenseweg. Zoetermeer, Afdeling Kunst en Cultuur gemeente Zoetermeer en het Historisch Genootschap Oud Soetermeer 1994.

Grenspaal van het Drielandenpunt, in: 't Seghen Waert 14-2 (1995) 16-17.

Monsters van Rijnland. Acht eeuwen droge voeten en schoon water. Catalogus gelijknamige tentoonstelling. Leiden, Museum Boerhaave 1996.

Actueel Dossier: Het Groene Hart. Nederlands Arcadië? in: Spiegel Historiael 32-2 (februari 1997) 54-69.

Masterplan Zoetermeer-Oosterheem. Rotterdam, Bureau voor Stedebouw 22/5/1997.

De Boomgaard, duurzaam bouwen in een natuurlijke omgeving. Gemeente Zoetermeer Stadswerken 1999.

Waterstaatkundige objecten in Zuid-Holland (2). De Schutsluis te Leidschendam, in: Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis 8-2 (1999) 75-76.

Schieland Info. Informatiebulletin van het Hoogheemraadschap Schieland. Rotterdam 1999-2000.

Commissiestukken Stadswerken Gemeente Zoetermeer met betrekking tot Integraal Waterbeheer Oosterheem, Huishoudwater Oosterheem, Gemeenschappelijke Regeling Rioolwaterafvoer Hoogheemraadschap Rijnland en Aanvraag krediet nieuwbouw rioolgemaal Rokkeveenseweg, Zoetermeer 2000.

Schoon Water; Het Leefnet, in: Zoetermeer Magazine (mei 2000) 13-16.

Waterschap De Ommedijck. Informatiebulletin. z.p., z.j.

Waterschap Meer en Woude. Informatiebulletin. z.p., z.j.

Verklarende woordenlijst

morgen	0,85 ha.
overtoom	helling langs een ononderbroken dijk waar kleine schepen overheen getakeld werden van het ene water in het andere; voorbeeld is de Reguliersdam in de Delftsewallen.
roede	3,767 m; dit betreft de Rijnlandse roede.
ruwaard	plaatsvervanger van een landsheer; voorbeeld is Albrecht van Beieren (1336-1404), vijfde zoon van keizer Lodewijk IV, die bij het krankzinnig worden van zijn broer graaf Willem V van Holland en Zeeland in 1358 ruwaard werd en bij dienst dood in 1389 officieel graaf werd.
verlaat	sluis.
voet	0,314 m; 12 voet is een roede.
zegge	rietgras in veengebied.

Publicatielijst

Verkrijgbare publicaties van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer

- **Deez' beide dorpen**, Zoetermeer en Zegwaart in 1799 (2002)
  Facsimile van een 18de eeuwse beschrijving van beide dorpen met uitgebreide toelichting en illustraties (gebonden)
- **Dorp in oorlog**: Zoetermeer 1940-1945 (2000)*
  De tweede wereldoorlog in Zoetermeer uitgebreid belicht (gebonden)
- **De Geschiedenis op straat** (2001, 2de druk)
  CD-ROM met beschrijving van de 286 belangrijkste cultuur-historische elementen in Zoetermeer. Veel kleurenafbeeldingen en zoekmogelijkheden
- **De Geur van krijt** (1997)*
  Onderwijsgeschiedenis en scholen in Zoetermeer
- **Een Juweel van een Heilige** (1999)
  Historische en archeologische informatie over Dorpsstraat 77
- **Een kasteel in de Dorpsstraat** (2004)*
  Eigenaren en bewoning van het voormalige Huis te Palenstein in Zoetermeer vanaf de 14de eeuw, met kleurenomslag en kleuren afbeeldingen
- **De Kerk van Crooneveen**: archeologisch en historisch onderzoek naar de Zoetermeerse schuurkerk (2002).
- **Een Klassiek juweel**: de Oude Kerk in Zoetermeer (2002)*
  Aandacht voor bouwhistorie, interieur en kerkelijke geschiedenis
- **Op de hoek van de Wallen** (2001)*
  Bouw- en bewoningsgeschiedenis van Dorpsstraat 46
- **Over de Reguliersdam** (1997)
  Historische en archeologische informatie over de overtoom in Rokkeveen
- **Samen onder één dak** (1995)
  Geschiedenis van de Adventskerkgemeente en de Remonstrantse kerk
- **Terugblik Zoetermeer** (1998)
  Video met bijna een uur aan unieke beelden over de stad- en dorpshistorie
- **Verstopt achter de voordeur** (2001)*
  Interieurs te Zoetermeer en Zegwaart rond 1900
- **Zeventien Zoetermeerse kerken** (1998)*
  Alle kerkgebouwen in Zoetermeer
- **Zoetermeersche Boerencourant** (2003)*
  Boerenleven tussen 1910 en 1970 in foto's en interviews
- **De Zoetermeersche Handelscourant** (2002)*
  Advertenties en berichten uit de jaren 1910-1970
- **Missing in Action** (2005)
  Neergestorte Amerikaanse bommenwerpers bij Zoetermeer 1943-1945

De met een * gemerkte publicaties zijn samen met de Gemeente Zoetermeer uitgegeven.

Deze publicaties zijn te koop in geselecteerde Zoetermeerse boekhandels, het Stadsmuseum en bij het Historisch Genootschap Oud Soetermeer. Voor meer informatie: www.oudsoetermeer.nl.

ZOMERSCHOUW,

VAN DE

PALENSTEYNSE POLDER

IN

ZEGWAART,

Op Woensdag den 9.en July 1783

SChout, Ambagtsbewaarders, Kroosheemraden en Molenmeesters van Zegwaart, doen een yder die 't aangaat by dezen bekend maken/ dat zy ingevolge van de Keuren van voornoemde Polder/ van dato den 18 July 1768. ten voorschreve dage/ zullen dryven de Schouwe van dezelve Polder.

Namentlyk:

Over de Ringdyken/ als mede over de groote en kleyne Togten/ Togtslooten/ Boezems en Boezemkadens/ mitsgaders over de Bruggens en Hoofdens in de togten stekende/ gelyk ook over de Duykers en Schutten van gemelde Polder.

Werdende dierhalven een yder gelast en gewaarschouwt/ voor den voorsz: Schouwdag/ de voorn: Dyken en Kaden te hebben gemaakt in goede ordre/ en dat de voorsz: Togten en Boezems behoorlyk zyn gezuyvert van alle Kuygte/ behoorlyk gekroost/ en de Ryps en willige stoven uyt de kanten uytgestoken/ het qual/ vuyl en slabben schoon uytgebaggert en opgevist/ en op de kanten nedergelegt/ alles zoo 't behoort/ als mede dat de Bruggens en Hoofdens in de Polder behoorlyk zyn gemaakt/ aangeaard/ geschoyd en geankert/ op de wytte volgens de voorsz: Keuren/ en dat de Duykers en Schutten in goede ordre zyn; dat ook de Heynsels op de Dyken met een behoorlyke doorgang/ om- of over-tree zyn voorzien/ ten eynde de Schouwe over de Dyken zonder verhindering kan werden gedreven/ alles op de boeten volgens de opgemelde Keuren/ een yder hoede zig voor schade.

Zegt het voort.